

Algemene begraafplaats Doesburg (foto: gemeentearchief Doesburg)

Algemene begraafplaats Doesburg

Karakterisering, aanbevelingen en klein historisch onderzoek

Rapport, gemaakt in opdracht van de gemeente Doesburg ten behoeve van het onderhoud en herstel van de Algemene begraafplaats in het kader van de BRIM-aanvraag (Besluit Rijkssubsidiëring Instandhouding Monumenten)

Algemene Begraafplaats Doesburg
Meipoortstraat 67, 6981 DD Doesburg
Rijksmonument, complexnr. 513136
Kad.nr. 17961/5

Oldenburgers Binnenstad en Buitenleven - Carla en Juliet Oldenburger, maart 2016

Algemene begraafplaats Doesburg

Karakterisering, aanbevelingen en klein historisch onderzoek

Inhoudsopgave

Inleiding

- A. Karakterisering van de specifieke kenmerken van de groenaanleg
- B. Aanbevelingen ten behoeve van onderhoud en herstel (aanleg 1829)
- C. Onderliggend historisch onderzoek

- 1. Kenmerken van plaats en tijd vóór de totstandkoming van de begraafplaats*
- 2. Ontwikkeling en karakteristieke kenmerken van dit ontwerp*
- 3. Plantensortiment*
- 4. Vergelijking met andere begraafplaatsen van J.D. Zocher jr.*
- 5. Conclusie*

Geraadpleegde bronnen

Bijlage 1 - Monumentenbeschrijving Algemene begraafplaats Doesburg

Bijlage 2 - Waardestelling begraafplaats Soestbergen te Utrecht

Inleiding

Dit rapport bestaat uit:

- a. een Karakterisering van de specifieke kenmerken van de groenaanleg van de begraafplaats te Doesburg,
 - b. Aanbevelingen ten behoeve van onderhoud en herstel, en
 - c. een Klein onderliggend onderzoek naar de geschiedenis van de totstandkoming van de begraafplaats in verband met de toeschrijving van de aanleg aan architect Jan David Zocher jr.¹
- Omdat er geen gesigneerd ontwerp van de begraafplaats bewaard is gebleven, bestaat er onduidelijkheid over deze toeschrijving. In dit onderzoek hebben wij geprobeerd de historische gegevens op een rij te zetten. Welke historische bronnen zijn er van de begraafplaats bewaard gebleven, hoe moeten de bewaard gebleven tekeningen worden geduid en welke conclusies kunnen we hieruit trekken ten behoeve van het onderhoud en herstel van dit Rijksmonument?

Topografische kaart van Nederland, 1 : 25.000, blad 40E (Doesburg) - februari 2016. De Algemene begraafplaats is het eiland midden in de stad.

¹ In de monumentenbeschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wordt de aanleg van de begraafplaats met waarschijnlijkheid toegeschreven aan J.D. Zocher jr. en het ontwerp van het poortgebouw aan dezelfde architect. In Stenvert, Kolman, Broekhoven en Olde Meierink, *Monumenten in Nederland, Gelderland* (Zwolle 2000) wordt de aanleg van de Algemene begraafplaats toegekend aan J.D. Zocher jr., terwijl het ontwerp voor het gepleisterde poortgebouw hetzij aan J.D. Zocher jr., hetzij aan stadsarchitect E. Zandbargen wordt toegeschreven.

A. Karakterisering van de specifieke kenmerken van de groenaanleg

De Algemene begraafplaats Doesburg is in 1829 aangelegd in laat-landschappelijke stijl,² asymmetrisch van opzet, met gebogen of licht kronkelende paden, die afwisselend door dichte bossages en open ruimtes leiden, vanwaar men over de grachten zicht heeft op de omliggende omgeving. Op de begraafplaats zijn relatief veel groenblijvende en bloemdragende uitheemse en gecultiveerde boom- en heestersoorten toegepast, waardoor de indruk van een idyllisch landschap wordt gewekt, dat een niet-bestaand, niet-Nederlandse landschap moet verbeelden. Mede vanwege het poortgebouw in neo-classicistische stijl zou men in dit geval kunnen denken aan een ‘Arcadisch’ of Italianiserend elysium (dodenrijk), nagebootst met de toen beschikbare middelen, d.w.z. uitheemse boom- en heestersoorten, die in Nederland niet van nature voorkomen, maar wel winterhard zijn, zoals tsuga’s of jeneverbessen als ‘Italiaanse cipressen’ en grove dennen of ceders als ‘parasoldennen’ – waarbij ter zijde wordt opgemerkt dat voor de verbeelding van bijvoorbeeld een Zwitsers berglandschap, door het toen nog beperkte beschikbare plantensortiment, deels vergelijkbare soorten en cultivars werden toegepast (ook veel groenblijvende naaldbomen). Ten aanzien van het begrip ‘(laat-)landschappelijk’ wordt aangetekend dat negentiende-eeuwse landschapsparken veel meer gecultiveerd waren dan de ‘natuurlijke’ of inheemse landschappen, zoals wij die nog heden ten dage kennen; de locatie van de solitaire bomen was zorgvuldig gekozen, de heestergroepen werden regelmatig gesnoeid, de gazons geschoren en de paden wekenlijks zo niet dagelijks aangeharkt. In die zin is een landschappelijke aanleg eerder een park dan een natuurgebied.

Omgrachting en taluds

De begraafplaats in Doesburg werd vóór de uitbreiding in 1933 aan alle zijden omgeven door water. Deze omgrachting of omheining is een typisch kenmerk van (historische) begraafplaatsen, evenals de verhoogde ligging ten opzichte van de rest van het landschap; de graven moesten namelijk boven de grondwaterspiegel liggen. Andere, grotere begraafplaatsen van Zocher worden ook door water doorsneden bijvoorbeeld om een katholiek of joods gedeelte van het algemene of protestantse deel te scheiden. De begraafplaats te Doesburg was hiervoor echter te klein.

De taluds in Doesburg zijn tamelijk stijl en lijken nu een afzonderlijke zoom van bomen en heesters rond de begraafplaats te vormen. Dit is echter niet van oorsprong zo bedoeld, de gazons en heesterpartijen dienen zich over het buitenste ringpad tot aan de wateroevers voort te zetten (vergelijk de begraafplaatsen in Zutphen, Haarlem en – in mindere mate – Heemstede).

Padenstructuur

De hoofdstructuur van de paden bestaat uit drie concentrische ovalen, de middelste vrijwel cirkelvormig, asymmetrisch doorsneden door een recht middenpad, de buitenste ovaal het meest ‘afgeplat’. Deze rechte hoofdas, die vanuit het poortgebouw richting het vroeg-twintigste-eeuwse baarhuisje loopt, is a-typisch voor een park in landschappelijke stijl. Dit pad is echter historisch verklaarbaar. Aanvankelijk was er namelijk een Nederlands Hervormd deel en een Rooms Katholiek deel, vermoedelijk tegenover elkaar, aan beide zijden van het middenpad.

Afgezien van de vele paden / doorsnijdingen van de halve maanvorm aan de noordwestzijde van de begraafplaats is de padenstructuur min of meer gaaf bewaard gebleven.

De afperking van de paden met brede rollagen van klinkers is niet origineel.

² Anne Mieke Backer, Eric Blok en Carla Oldenburger-Ebbers, *De natuur bezworen. Een inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de middeleeuwen tot het jaar 2005*, Rotterdam 1998 (1ste dr.).

Graven

De oudste graftekens op de begraafplaats in Doesburg zijn liggende grafzerken. Deze liggen tegen elkaar aan, zoals in een zerkenvloer van een historische kerk of zijn in de gazons opgenomen. Zie voor de waarde van de afzonderlijke graven de Monumentenbeschrijving (bijlage 1).

Beplanting

- Kruidlaag: De graven waren oorspronkelijk opgenomen in de gazons. In het vroege voorjaar veranderen deze gazons in een crocuszee, in mindere mate komen tussen de graven en op de taluds ook sneeuwkllokjes en narcissen voor. Op de begraafplaats zijn oorspronkelijk waarschijnlijk niet veel vaste planten toegepast.
- Heesters: Op de begraafplaats treffen we nog veel groenblijvende heesters aan, zoals taxus, hulst en rhododendron, maar in mindere mate bloemdragende heesters, zoals seringen, boerenjasmijn (*Philadelphus coronaria*) en *Cornus*-soorten. De bloeiende heesters zou men echter weer opnieuw kunnen introduceren. Laagblijvende kruipende heesters als dwergmispel (*Cotoneaster*), gebruikt als bodembedekker tussen de graven, zijn van later datum en eigenlijk ongewenst.
- Bomen: de mogelijk bijna 200 jaar-oude rode beuk is aangetast door zwam; wel is er al een vervangende beuk aangeplant, die de rol van de monumentale rode beuk in de toekomst over zou kunnen nemen. De rij lawson- of leylandcypressen (*Chamaecyparis lawsonia* / *Cupressocyparis leylandii*), langs het ringpad aan oostzijde begraafplaats is, zowel door de wijze van aanplant als vanwege de specifieke, niet-historische boomsoort, ongelukkig gekozen en zou het beste (stap voor stap?) verwijderd kunnen worden, omdat zij het landschappelijke karakter van de begraafplaats aantast.
In het Doesburgs gemeentearchief is een bomenlijstje teruggevonden, waarvan men in de toekomst in het herstelproces gebruik zou kunnen maken (zie Aanbevelingen). Afgezien van de hierboven genoemde *Chamaecyparis*, de slangenden en enkele lagere heestersoorten passen de op de begraafplaats toegepaste boom- en heestersoorten binnen het door J.D. Zocher jr. toegepaste sortiment op de begraafplaats Soestbergen te Utrecht c.q. de in de catalogus van de firma Zocher toegepaste soorten.

Afgezien van de beplanting op de taluds is de aanleg van de begraafplaats in Doesburg min of meer gaaf bewaard gebleven.

In het archief van de gemeente Doesburg hebben wij geen aanwijzingen gevonden dat de begraafplaats door Jan David Zocher jr (1791 - 1870) is ontworpen. Hierbij moet echter worden aangetekend dat wij een aantal dossiers uit de inventarislijst niet hebben kunnen inzien, omdat deze ontbraken. Uit vergelijking met de begraafplaatsen te Haarlem, Heemstede, Zutphen en Utrecht blijkt echter dat de aanleg van begraafplaats te Doesburg wel als 'Zocheriaans' (Zocher jr.) is te beschouwen, of in ieder geval als (laat-)landschappelijk, wat min of meer hetzelfde is, omdat J.D. Zocher jr een van de belangrijkste, zo niet Nederlands belangrijkste vertegenwoordiger is van deze stijl.

De begraafplaats zou dus ook in de trant van Zocher jr. ontworpen kunnen zijn; voor het onderhoud en herstel maakt dit eigenlijk niet zoveel verschil.

B. Aanbevelingen ten behoeve van onderhoud en herstel (aanleg 1829)

Hierboven hebben we de begraafplaats vanwege het neo-classicistische poortgebouw en de toepassing van veel groenblijvende bomen en heesters, gekarakteriseerd als ‘Arcadisch’ of Italianiserend elysium; het is een aanleg in (laat-)landschappelijke stijl met relatief veel altijd-groenblijvende bomen en heesters, die verwijzen naar het Eeuwig leven. Het onderhoud en herstel van de groenaanleg zou dit idee zoveel mogelijk moeten ondersteunen, dat wil zeggen dat de graven zijn opgenomen in gazons die in het water aflopen en beplant zijn met ‘pijnboomen’, ‘cipressen’ en heestergroepen, waar tussendoor men zicht heeft op het water en op de omgeving.

Voorplein

Poortgebouw Algemene begraafplaats Doesburg, situatie februari 2016

- De centraal voor de doorgang van het poortgebouw geplante treur beuk verwijderen / verplaatsen, zodat deze niet langer in de centrale zichtas staat.

Taluds

- Belangrijkste advies ten aanzien van de beplanting is om vanuit het grafeiland – over het water – open zichten naar de omgeving te creëren en andersom. Momenteel zijn de aflopende taluds naar de grachten dicht begroeid met bomen en heesters en wordt de zone tussen het buitenste pad en het water beheer technisch als een soort aparte zoom opgevat, waarin de beplanting als het ware een buffer vormt tussen de begraafplaats en de omgeving.

Opschot en kleinere bomen op de taluds verwijderen om gezichten op de omgeving te creëren. Links: Algemene begraafplaats Doesburg, rechts: Algemene begraafplaats Haarlem

- Om deze reden wordt aangeraden om het talud zoveel mogelijk vrij te houden van opschot en in de loop van de tijd om te vormen tot een met verspreide bomen en enkele heestergroepen beplante graswal, zoals op de Zocher-begraafplaatsen in Zutphen, Haarlem en Heemstede.
- In het verlengde hiervan adviseren wij om de bestaande gazons op de begraafplaats a.h.w. over het ringpad heen door te laten lopen tot het water en de afscheidende haag en de rij lawson- of leyland cipressen (*Chamaecyparis lawsoniana* intr. 1854-Eng. / *Cupressocyparis leylandii*) aan de oostzijde van de begraafplaats – waar vanwege de breedte van de gracht het mooiste zicht op het water zou kunnen zijn – te kappen.

Indien het bezwaarlijk is om het gras 's zomers regelmatig te maaien, zou men kunnen overwegen om de taluds (en evt. ook de gazons) te laten verschrallen. Door het maaisel af te voeren, wordt de bodem minder voedselrijk en krijgen bloeiende kruiden meer kans om zich te ontwikkelen. Het gras hoeft dan gelijkelijk aan minder vaak te worden gemaaid (vier- tot tweemaal per jaar), en wordt dan zo'n 30 tot 50 centimeter hoog.

Ook het haagje dat het talud van de begraafplaats afscheidt (op foto links) verwijderen, opdat de grafvelden a.h.w. in het water kunnen aflopen. Links: Doesburg, rechts: Haarlem

Grafvelden

De grafzerken zijn opgenomen in het gras c.q. in de 'vloer' van de begraafplaats (Doesburg)

- In de ontwerpen van J.D. Zocher jr. zijn de graven opgenomen in het gras en vormen de grasvelden kort gemaaide gazons, die in het water aflopen. Aangeraden wordt om tussen de graven geen vaste beplanting toe te passen anders dan gras of – eventueel – laagblijvende, in de vroege negentiende eeuw reeds toegepaste bodembedekkers als *Vinca minor*. Op de begraafplaatsen in Zutphen en Haarlem zien we ook wel dat graven in het zand of het grind liggen; dit geeft eveneens een authentiek beeld.

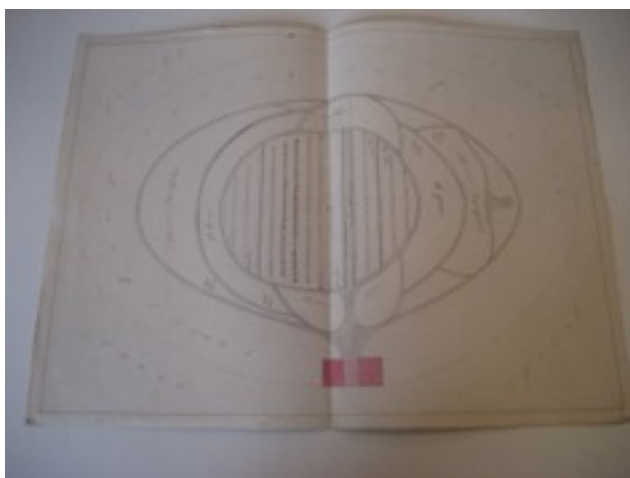
Wel staan er in de grafvelden enkele solitaire bomen en enkele heestergroepen.

Paden

Zicht vanaf het poortgebouw over de hoofdas naar het 'nieuwe' baarhuisje (uitbreiding 1933). Het hoofdpad diende oorspronkelijk alleen om het katholieke deel van het protestantse deel van de begraafplaats te scheiden. Momenteel loopt het hoofdpad aan de overzijde van het centrale, cirkelvormige perk, tussen een aantal graven door naar het baarhuisje, waar het zich ter plaatse sterk versmalt.

- De hoofdas deelt het centrale ronde grafveld in twee (ongelijke) delen. Het centrale pad voert nu – tussen drie historische graven door – naar het baarhuisje en de daarachter gelegen delen van de begraafplaats (zie foto's hierboven). Oorspronkelijk leidde het pad echter nergens naartoe en diende het alleen om het protestantse en het katholieke deel van de begraafplaats van elkaar te scheiden. De situatie dat het hoofdpad zich enkele meters vóór het baarhuisje versmalt is dus historisch gegroeid en verklaarbaar. Aangezien er geen goed alternatief is voor deze route en eigenlijk al het verkeer naar de daarachter gelegen delen van de begraafplaats over dit pad voert, blijft dit een enigszins ongelukkige oplossing. Anderzijds loopt men in historische kerken ook over de oude grafzerken. Niet fraai is echter dat het pad ter plaatse van de versmalling in klinkers is uitgevoerd en niet in grind, zoals de overige paden. Voorgesteld wordt om de klinkers te verwijderen en het pad op te nemen in de padenstructuur c.q. op dezelfde manier te verharden als de overige paden.

Links: De centrale hoofdas is op bovenstaande plattegrond / het ontwerp tweemaal zo breed als alle andere paden.

Rechts: Het buitenstad pad – vermoedelijk enigszins verbreed t.b.v. het werkverkeer – dat de begraafplaats omringt.

Direct achter de hierboven afgebeelde graven langs loopt nu een zandpand, terwijl het gras ook tot aan de graven door zou kunnen lopen.

- Daarnaast zou een aantal graven meer opgenomen kunnen worden in het gazon, opdat er tussen de graven geen paden lopen, tenzij deze op het oorspronkelijke ontwerp voorkomen.

Veelheid aan paden aan de westzijde van de oude begraafplaats

- Wij adviseren om een hiërarchie in de padenstructuur aan te brengen (verschillende breedte). Met name aan de westzijde van de begraafplaats (vanaf het poortgebouw gezien aan de linker zijde van het tweede concentrische cirkel) zou er een keuze gemaakt kunnen worden en zouden er wellicht zelft een of meerdere paden, die niet op een doorgaande route liggen, opgeheven kunnen worden, d.w.z. omgevormd tot gazon.
- Afgezien van het middenpad lopen de paden niet recht en kruisen paden elkaar niet in rechte hoeken (zie ook het ontwerp). Rechte hoeken afronden.
- Oorspronkelijk werden de gazons ter hoogte van het pad afgestoken (zoals nu in Zutphen gebeurt). Dit geeft het meest oorspronkelijke beeld, maar aangezien dit tamelijk arbeidsintensief is, bevelen we aan de grasperken met smalle rollagen of met kortenstaal af te zetten.
- Het op de paden als halfverharding toegepaste riviergrind is misschien wat grof; qua kleur is het echter goed.

Bomen, heesters en kruidlaag

- Opschot op de oevers/taluds verwijderen zodat er (over de grachten) zichten ontstaan naar de omgeving, tenzij de gebouwde omgeving als storend wordt ervaren. De rij lawsoncypressen aan de oostzijde van de begraafplaats kappen of evt. op verschillende plaatsen doorbreken. Wel kunnen er op het talud enkele 'heestersclumbs' of groepjes van heesters worden aangelegd c.q. worden behouden.
- Tevens overwegen om de conifeer/Pinus bij het poortgebouw te kappen, omdat deze te zeer het zicht op het bouwwerk wegneemt.
- Op het oudste deel van de begraafplaats de haag tussen het buitenste ringpad en het talud verwijderen; de grafvelden van de begraafplaats lopen visueel door tot in het water – de taluds verschillen qua beplanting niet van de rest van de begraafplaats.
- Ter vervanging van oude monumentale bomen wellicht enkele nieuwe solitaire toekomstbomen aanplanten. Op de oude begraafplaats dienen de bomen als solitair te worden beschouwd.
- Op de taluds staan, naast enkele platanen, meer 'verspreide' bomen, waarbij men echter altijd – ook wanneer de bomen vol in blad staan – tussen de stammen door op het water moet kunnen kijken. Vanwege het 'landschappelijke karakter' van de begraafplaats, geen bomen in rijen of

lanen aanplanten. De aangeplante rij *Chamaecyparis* past zowel qua wijze van aanplant als qua soort niet op deze locatie.

- De landschapelijke aanleg van de begraafplaats loopt door tot aan de oevers; er dient zo min mogelijk verschil te zijn tussen de beplanting op de begraafplaats (binnen het ringpad) en op de taluds (buiten het ringpad). Voor renovatie van de begraafplaats is de in het Doesburgse gemeentearchief aangetroffen bomenlijst te gebruiken (Nieuw Archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658):

4	'Rode beuken Zaaigoed'	[<i>Fagus sylvatica</i> 'Atropunicea']
4	'Kastanje Kina'	[<i>Castanea equina</i> = <i>Aesculus Hippocastaneum</i> - paardenkastanje, uit de Balkan - ing. 1559]
4 / 8	'Wymouts dennen'	[<i>Pinus Weymouth</i> / <i>Pinus Strobus</i> uit N.O.-Amerika, cult. 16de eeuw-Fr.]
4 / 8	'zilverspar'	[<i>Abies alba</i> - gew. zilverspar, cult. 1603-Eng.]
8 / 28	'larix'	[<i>Larix decidua</i> - Europese lork, afkomstig uit M. & Z.-Europa]
5 / 9	'Balsem Gilead'	[<i>Abies balsamea</i> - balsemspar, cult. 1696-Eng.]
3	'Ceders'	[<i>Cedrus libani</i> (?) - circa 1930: Bronstee te Haarlem - of <i>Cedrus deodara</i> - Himalayaceder, cult. 1822-Eng.]
2	'bonte esdoorns'	[<i>Acer platanoides</i> 'Purpureum' (?) - cult. 1828- Eng.]
10 / 50	'fijne dennen' (i.t.t. grove dennen)	[= fijnsparren: <i>Picea abies</i> - lang in cult.]
1	'Hemlok'	[<i>Tsuga canadensis</i> - Canadese Hemlock - ing. 1736-Eng.]
2	'Amerikaanse eijk met groot blad'	[<i>Quercus rubra</i> - ing. 1724-Eng.]
2	'Zwarte Amerikaanse Den'	[<i>Pinus rigida</i> (?) - cult. ing. 1750-Fr.]
2 / 8	'Witte dito, bij J. van Enck Tuinman op Schooltink'	[<i>Pinus monticola</i> - cult. 1831-Eng.]
2	'tulpenbomen'	[<i>Liriodendron tulipifera</i> - cult. 1663-Eng.]
2	'katalpaas'	[<i>Catalpa bignonioides</i> - trompetboom - cult. 1726-Eng.]

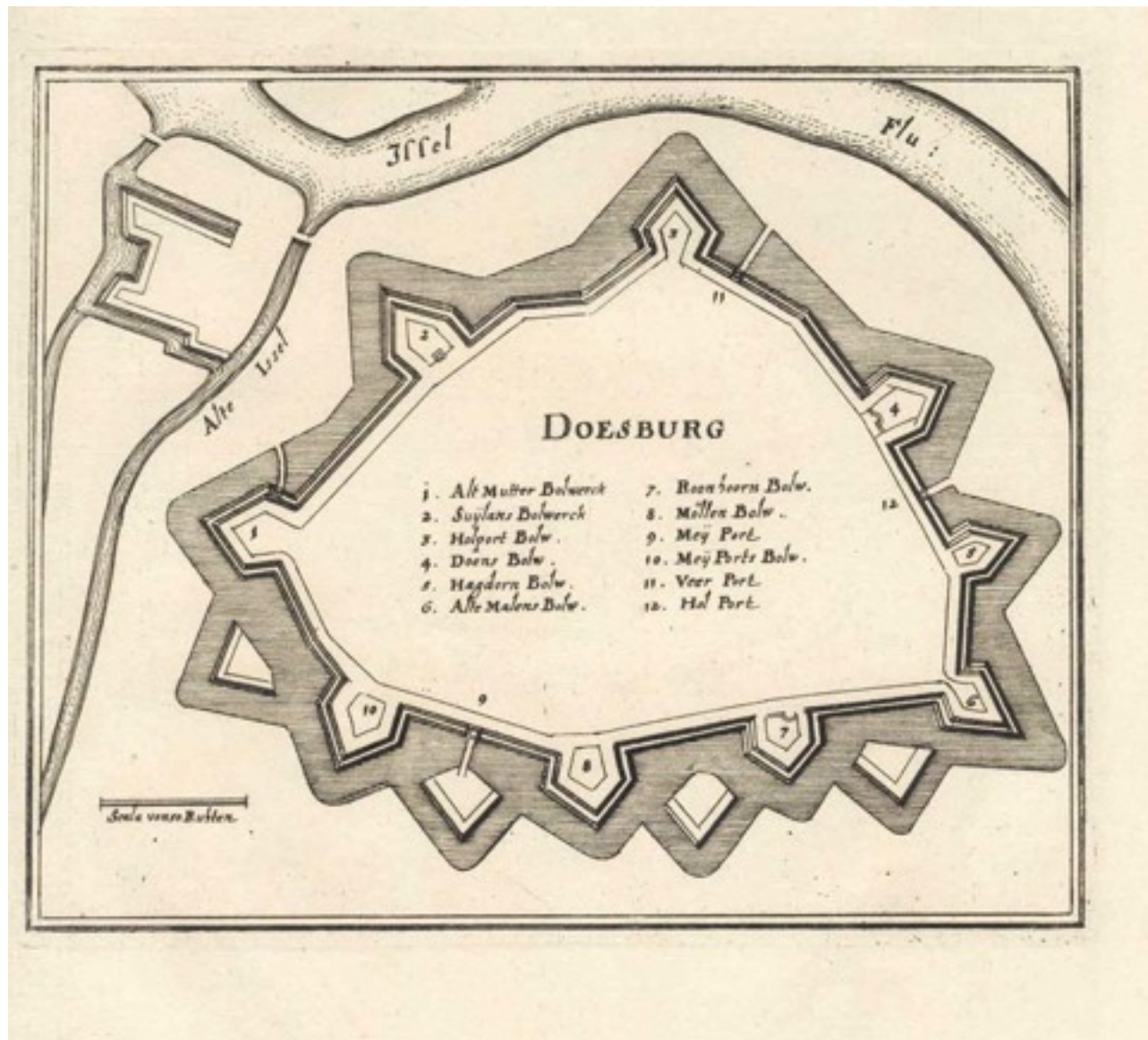
- Het sortiment bevat een relatief hoog aantal groenblijvende (naald)bomen. Vanwege hun altijd groene bladeren treffen we deze aan op veel negentiende-eeuwse begraafplaatsen als verwijzing naar het Eeuwig leven. Daarnaast dienden de (naald)bomen mogelijk om het arkadische c.q. klassieke karakter van het landschap te versterken; als vervanging van of verwijzing naar de cipressen en parasoldennen die wij kennen uit Italië en Griekenland, maar die in Nederland niet winterhard zijn.
- Tevens vallen in het bovengenoemde lijstje de bloemdragende bomen op: paardenkastanje, tulpenboom (*Liriodendron*) en trompetboom (*Catalpa*). Behalve bloemdragende bomen, pasten de Zochers ook veel 'bloemhout' of bloemdragende heesters toe.
- Naast het bovengenoemde lijstje zou men gebruik kunnen maken van de lijst van planten, die zijn toegepast op de begraafplaats Soestbergen te Utrecht (zie Bijlage 2), waarin tevens een aantal bloemdragende heesters worden genoemd, zoals sering, gouden regen en rozen (*Rosa damascena*); onder 'bloemhout' worden ook bloemheesters verstaan.
- Voor een meer uitgebreid sortiment, ook van vaste planten, kan men de *Catalogus van de boomkweekerij en bloemisterij bij den architect J.D. Zocher en Comp. op Rozenhagen bij Haarlem* uit circa 1830 inzien (of de op internet raadpleegbare *Catalogus van de Kweekerij en enterij Rozenhagen bij Haarlem* uit 1835: <http://edepot.wur.nl/119356>)³, waarbij wordt aangetekend dat dahlia's, pioenrozen en een- een twee jarigen als O.I.-kers vooral in bloemperken in de nabijheid van bouwwerken werden gebruikt (en ons voor hier dus minder geschikt lijken).
- In de aan te vullen of nieuw aan te leggen gazons (op de taluds) dezelfde soort crocussen opnemen als de huidig toegepaste.

³ Zie voor determinatie van de hierin genoemde soorten ook: Johan Carl Krauss, *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche boomen en heesters* (1802).

C. Onderliggend historisch onderzoek

1. Karakteristieke kenmerken van plaats en tijd vóór de aanleg

De Algemene begraafplaats Doesburg is in 1829 aangelegd op het Molenbolwerk ten noorden van de voormalige Meipoort, de oostelijke stadspoort die de Meipoortstraat verbindt met de oude weg naar Doetinchem, de Kraakse Allee of Kraakselaan. Het Molenbolwerk, waarop tot circa 1736 de windmolen 'Jutjen' stond,⁴ was onderdeel van de vesting die tussen 1606 en 1610 in opdracht van prins Maurits rond de middeleeuwse stad is gelegd (afb. 1).

afb. 1 Oude vesting van Doesburg, tweede helft 17de eeuw (Gemeentearchief Doesburg). Fortificatie door een aarden wal met bastions en ravelijnen, 1601-1610 - westen boven. Nr 9 is de Meipoort; links daarvan ligt het 'Meij Ports Bolwerck' (nr. 10) en rechts het 'Möllen Bolwerck' (nr. 8), waarop in 1829 de Algemene begraafplaats werd aangelegd.

Nadat Doesburg in het rampjaar 1672 door de Fransen was ingenomen en in de daaropvolgende jaren een groot deel van de vesting was afgraven, wordt er van 1701 tot circa 1730 op grotere afstand van de middeleeuwse stad een nieuw verdedigingswerk aangelegd naar ontwerp van Menno van Coehoorn (afb. 2). Hoewel de meeste bolwerken van de zeventiende-eeuwse vesting hierdoor

⁴ J.W. van Petersen en W. Zondervan, *Oude ambachten en bedrijven achter Rijn en IJssel*, Zutphen 1972.

hun functie hadden verloren, bleven de restanten van de oude vestinggordel nog bijna twee eeuwen onbebouwd, tot deze in de negentiende eeuw werden omgevormd tot wandelpark. Voordien lagen volgens het in 1817 opgetekende Minuutplan B van de Kadastrale kaart op de bastions en ravelijnen o.a. moestuinen, boomgaarden, hakhout, blekerijen en leerlooierijen.

afb. 2 'Plan van Doesburg (1700-1800)', ingekleurde tekening, 65,5 x 98 cm (coll. Gelders archief, inv.nr. 4148) - oosten boven. De nieuwe fortificatie naar ontwerp van Menno van Coehoorn is aangelegd tussen 1701 en circa 1730. Het voormalige Molenbolwerk ligt aan de oostzijde van de middeleeuwse stad, midden op bovenstaande tekening.

afb. 2a 'Plan van Doesburg', detail. Links boven de letter 'l' (de Meijpoort) is op het afgegraven Molenbolwerk behalve een boomgaardje, nog de Molenberg zichtbaar; de heuvel waarop tot 1736 de windmolen heeft gestaan.

Op het getekende 'Plan van Doesburg', dat bewaard wordt in het Gelders archief, is op het bolwerk ten noorden van de Meipoort behalve enige bebouwing en een boomgaard nog 'de Molenberg' herkenbaar, waarop tot 1736 de molen 'Jutjen' heeft gestaan (afb. 2a).

2. Ontwikkeling en karakteristieke kenmerken van de Algemene begraafplaats Doesburg

De oorspronkelijke aanleg van de Algemene begraafplaats dateert van 1829; uitbreidingen in respectievelijk 1933 en 1978. De begraafplaats is anno 2016 in nog in gebruik; op het oudste gedeelte (aanleg 1829), dat in 1999 tot Rijksmonument is benoemd, wordt echter niet meer begraven.

a. Ontwikkeling

Bij Koninklijk Besluit van 22 augustus 1827 kwam definitief een einde aan de gangbare praktijk van begraven. Op 5 september 1827 kondigden de Provinciale Staten aan de gemeenten aan dat er vanaf 1 januari 1829 niet meer mocht worden begraven in kerken en kapellen binnen de bebouwde kom. Ook zou het in steden en dorpen met meer dan duizend inwoners niet langer worden toegestaan op kerkhoven binnen de bebouwde kom te begraven. Deze gemeenten werden verplicht daarbuiten minimaal één begraafplaats voor alle gezindten aan te leggen. Vandaar dat veel Algemene begraafplaatsen in 1828 en 1829 zijn ontworpen.

De Algemeene begraafplaats Doesburg staat voor het eerst aangeduid op de Kadastrale kaart van 1811-1832, zowel op het Verzamelplan van de gemeente Doesburg als op sectie B van het Minuutplan.

Op het in 1817 door L.D. van Heijst opgenomen Minuutplan is het voormalige, nog niet vergraven bolwerk nog duidelijk herkenbaar. Later zijn de contouren van het bolwerk met pen doorgehaald ten gunste van de afbeelding van de nieuwe eivormige plattegrond van het 'Kerkhof' (afb. 3). In het midden van het bastion is een klein, voormalig kadastraal perceel te onderscheiden, waarvan de contouren eveneens zijn doorgehaald; een ronde vorm met een weg daar naartoe; waarschijnlijk het bergje, zichtbaar op het hierboven afgebeelde 'Plan van Doesburg', waarop de voormalige molen heeft gestaan.

afb. 3 Kadastrale kaart 1811-1832, detail van Minuutplan B (MIN 05038B01), 1817 en later; coll. RCE - noorden links

Op het terrein staan twee kadastrale nummers aangegeven: nr. 65 is het 'kerkhof' in eigendom van 'de gemeente van Doesborgh', een stuk grond van 73 Rhijnlandse roeden en 80 ellen, nr. 64 is een 'huis', eveneens in eigendom van de gemeente – het poortgebouw c.q. de doodgraverswoning bij de ingang van de begraafplaats (afb. 3a).

Het min of meer cirkelvormige terrein binnen de ovaal, waarop tot 1736 de molen had gestaan, had, met de weg daar naartoe, in 1817 nog een eigen kadastraal nummer. Hetzelfde geldt voor een kleine lap grond waarop ook een deel van het poortgebouw is gebouwd (voormalig kad. nr. 53). De grenzen van beide percelen zijn doorgestreept. Ook het gebouwtje dat op het 18de-eeuwse 'Plan van Doesburg' bij de boomgaard was afgebeeld, is (gedeeltelijk) weggehaald.

De aanleg van de begraafplaats, dat wil zeggen de indeling of het padenverloop, is niet op het Minuutplan aangegeven.

afb. 3a Detail van Minuutplan B van de Kadastrale kaart van Doesburg (opgenomen 1817). Uit de doorhalingen en kadastrale nummers blijkt dat dat het voormalige bastion tot een schiereiland is vergraven en dat de gemeente twee kleinere percelen op het eiland heeft aangekocht ten behoeve van de aanleg van het 'Kerkhof'.

afb. 4 Kadastrale kaart 1811-1832, Detail van het Verzamelplan Doesburg (MIN05038VK1), coll. RCE - noorden boven

Zowel vanwege de hygiëne als vanwege de afsluitbaarheid 's nachts dienden de nieuwe begraafplaatsen liefst door water omgeven te zijn. Om die reden leken de voormalige bolwerken en ravelijnen hiervoor een ideale locatie. Op het na 1829 vervaardigde Verzamelplan van de Kadastrale kaart is het vergraven Molenbolwerk afgebeeld: uitgaande van de reeds bestaande singelgracht werden twee smallere grachten gegraven, die min of meer tot aan het poortgebouw reiken. Hierdoor ontstond het ei- tot ovaalvormige, aan alle zijden door water omgeven schiereiland, waarop de Algemene begraafplaats werd aangelegd (afb. 4).

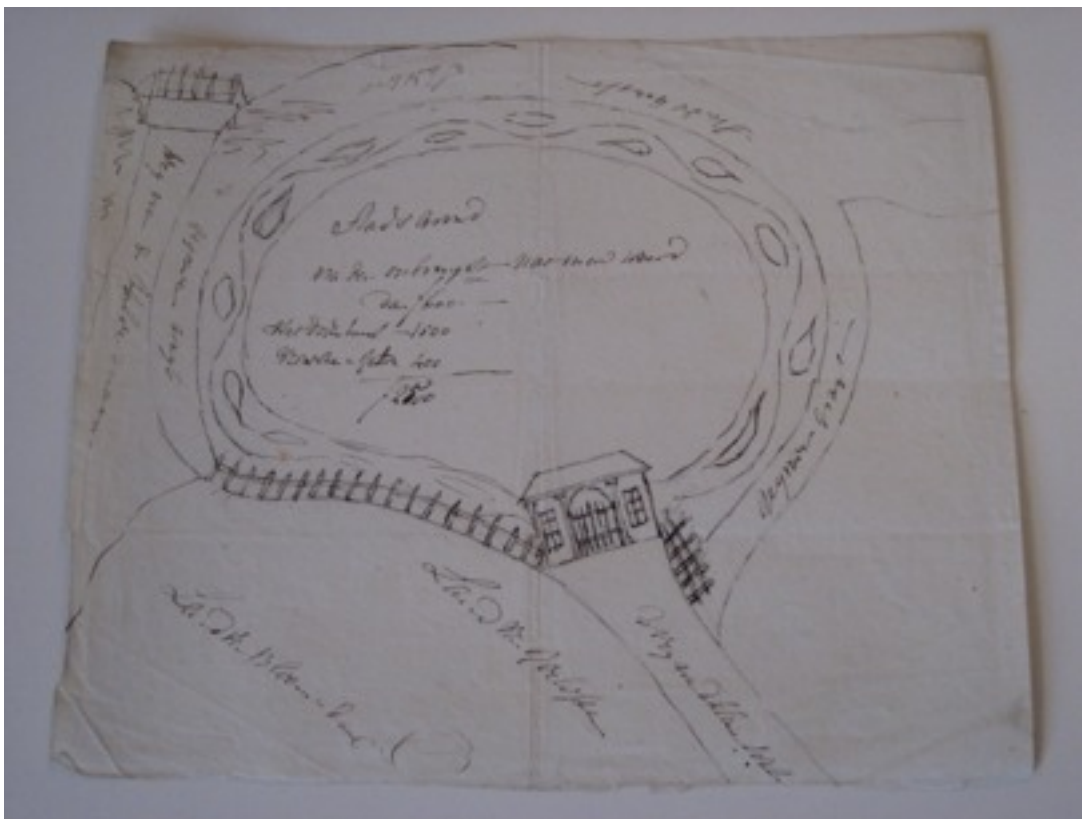
Uit de Raadsnotulen van de gemeente Doesburg blijkt echter dat de gemeente aanvankelijk haar oog had laten vallen op een ander terrein: de 'Hoge hof' van weduwe Diederik tegenover de Meipoortse Bleek (nr. 158 op de kad. minuut), gelegen achter de molen van olieslager Gautsch (aan de Kraakse Allee), op 35 - 40 ellen afstands van de bebouwde kom, en op de belendende grond van de profisorie van Bernardus Baerken en Wijnand Wijnolds (kad. min. nr. 156).⁵ Maar dit terrein was eigenlijk te klein om er een begraafplaats op aan te leggen; de graven zouden te snel moeten worden geruimd. Op 18 december 1827 wordt daarom in de Raad voorgesteld om te onderzoeken of de 'Halve manen' van Wessel Buijting en Hendrik van Londen op het ravelijn c.q. verdedigingseiland ten zuidoosten van de Meipoort niet een geschiktere locatie zouden zijn.⁶ Uit de Raadsnotulen van 12 februari 1828 blijkt dat er op de eerste van die maand een commissie is ingesteld, bestaande uit zes leden van verschillende gezindten, hervormd en Rooms-katholiek, om de verschillende opties te onderzoeken (de heeren B.J. van der Horst-lid van den Raad, W. Bloemers-lid van den Raad, H. van der Hardt Aberson, S. van 't Haaff, D.H. van Neck).

⁵ Raadsnotulen d.d. 23 nov. 1827.

⁶ Volgens de Aanwijzende tafels van de Minuutplan B van de Kadastrale kaart van 1811-1832 was kad. nr. 142 eigendom van H. van Londen en kad.nr. 144 van W. Buijting.

De ingestelde commissie oordeelt dat de hof van weduwe Diederiks niet gunstig was gelegen en bovendien te klein was. Haar voorkeur ging uit naar de 'Halve manen'. De gedempte grachten rond dit voormalige ravelijn zouden zonder veel moeite weer kunnen worden uitgediept 'om niet oversprongen of doorwaad te kunnen worden'.

Het is niet duidelijk of de commissie ook nog andere terreinen heeft onderzocht. Onderstaande schets lijkt geen betrekking te hebben op de 'Hooge hof' van weduwe Diederik, aangezien dat terrein in het geheel niet door water wordt omgeven, noch op de 'Halve manen' van Buiting en Van Londen, aangezien wij de op de tekening aangeduide wegen en eigendommen niet via de kadastrale minuut met deze voormalige ravelijn hebben kunnen verbinden. Bovendien waren deze terreinen in particulier eigendom, en dus geen 'stadsgrond' zoals op de tekening staat aangegeven (afb. 5).

afb. 5 Alternatiefplan voor aanleg van de begraafplaats? Tekening, niet gesigneerd, niet gedateerd [1828] (Nieuw archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658). Merk op dat het latere poortgebouw van de begraafplaats hier reeds voor de de begraafplaats is geprojecteerd.

Maar waar zou dit terrein dan wel hebben gelegen? Mogelijk is het een allereerste schets voor de aanleg van de begraafplaats op het Molenbolwerk. De op de tekening aangegeven 'weg naar de Halve Maan' (linksboven) zou daarop kunnen duiden. De 'weg naar de Kleine Wal', het 'Land van Roelofsen' en het 'Land van Bloemendaal' hebben wij op die locatie echter niet terug kunnen vinden.

Een andere mogelijkheid is dat de 'weg naar de Kleine Wal', die volgens de tekening naar het poortgebouw leidt, in het verlengde ligt van de Kleine Wal / Gasthuisstraat, ten oosten van de tegenwoordige Meipoortwal. De 'weg naar de Halve Maan' (links op de tekening) zou dan via een bruggetje (links boven op de tekening) naar de ravelijn of 'halve maan' ten noordoosten van het Roonhoornbolwerk voeren (kad. nr. 77). Op Minuutplan B van de Kadastrale kaart van Doesburg is in stippellijnen inderdaad een dergelijk pad of weggetje aangegeven.

Volgens bovenstaande tekening wordt voorgesteld om rond de begraafplaats twee kleine grachten te graven die aansluiten op de stadsgracht, en om een hek te plaatsen tussen de 'stadgrond' en de

naastgelegen eigendommen in particulier bezit, het 'Land van Bloemendaal' en 'Land van Roelofsen'. Eigenaar Bloemendaal komt op de bijbehorende tafels van de Kadastrale Minuut B niet (meer?) voor. Kadastraal nummer 74 op de kaart is volgens de aanwijzende tafels echter in eigendom van Roelof Roelofsen, dus dat zou kunnen kloppen. Deze alternatieve locatie voor de begraafplaats zou dan gelegen hebben op het voormalige Roonhoornbolwerk, ten noorden van het Molenbolwerk, dat grotendeels in eigendom was van de stad. In de Raadsnotulen wordt het Roonhoornbolwerk echter niet als alternatief voor de 'Hooge hof' of de 'Halve Manen' genoemd.

Uit augustus 1828 dateert een schrijven van de ingestelde commissie aan de Raad, waarin ondergetekenden te kennen geven dat er naar hun oordeel geen geschikter terrein te verwerven is dan de de twee 'Halve manen' van Wessel Buiting en H. van Londen, 'schietende bij en aan de gracht, tegenover de Meipoortsche bleek, welke [...] rondom in een behoorlijke gragt kunnen gebragt worden. [...] Tot meerdere duidelijkheid, gaat hierbij een vlugtige schets of teekening van het bedoelde kerkhof, zooals het kunnen worden daargesteld' (afb. 6).⁷

afb. 6 Schetsplan voor de aanleg van de Algemene begraafplaats op nog te verwerven grond van Wessel Buiting en Hendrik van Londen, ingekleurde tekening, niet gesigeneerd, niet gedateerd [1828] (Nieuw archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658).

Dit plan is echter niet uitgevoerd. Opmerkelijk is wel dat op beide tekeningetjes reeds het poortgebouw staat afgebeeld, zoals dat uiteindelijk als toegang tot de begraafplaats op het voormalige Molenbastion is gebouwd (afb. 7).

⁷ Nieuw Archief van de gemeente Doesburg, inv.nr 1658.

afb. 7 Poortgebouw van de Algemene begraafplaats te Doesburg, ontworpen in 1828, gebouwd in 1829 (foto: z.d., auteur onbekend, Gemeentearchief Doesburg)

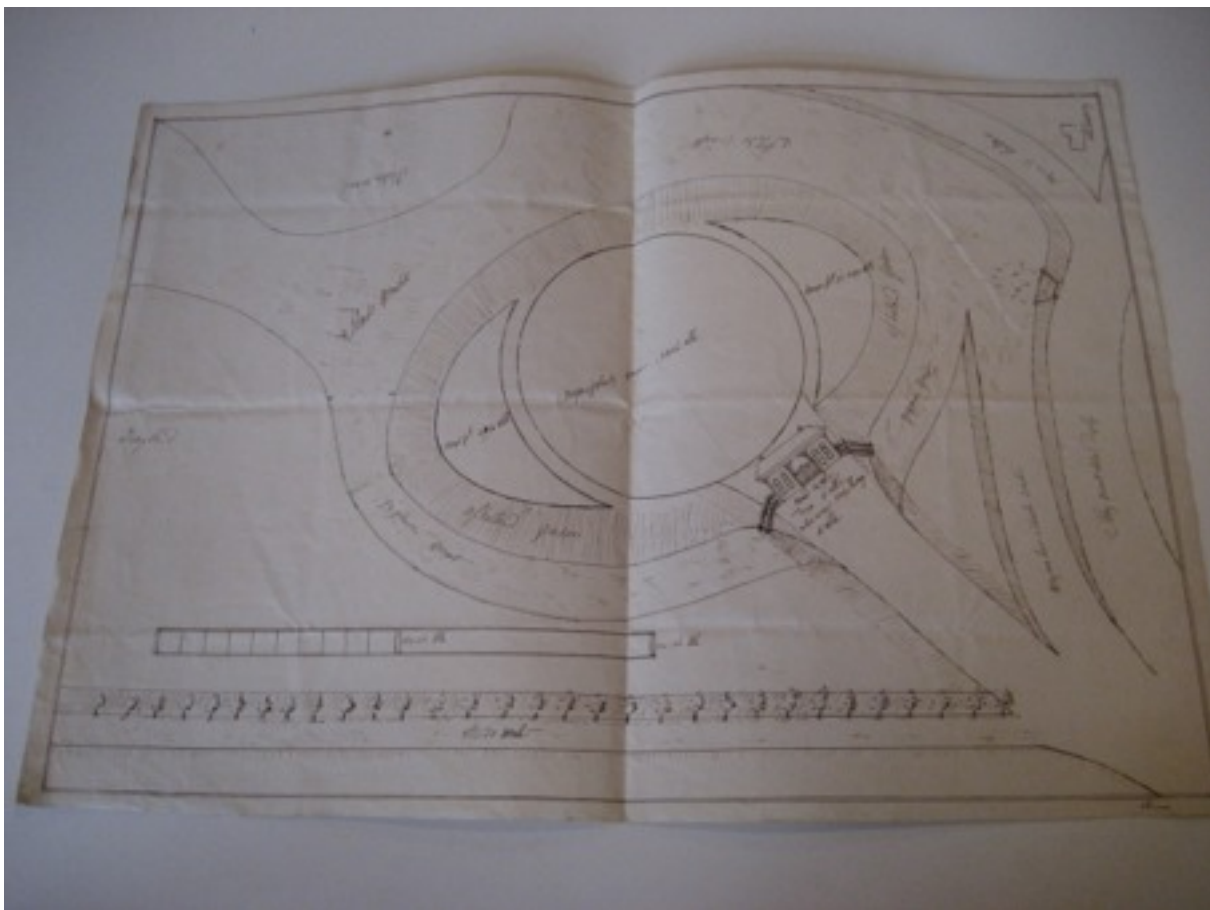
Het ontwerp van het poortgebouw, afgaande op de stijl mogelijk van de hand van J.D. Zocher jr., is niet bewaard gebleven. Wel berust in het gemeentearchief een niet uitgevoerd, niet gesigeneerd alternatief ontwerp voor hetzelfde gebouw (afb. 8).

afb. 8 Ontwerp voor het poortgebouw van de Algemene begraafplaats Doesburg, circa 1828 (Nieuw archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658), niet gesigeneerd en niet uitgevoerd c.q. uitgevoerd in gewijzigde vorm (zie afb. 7).

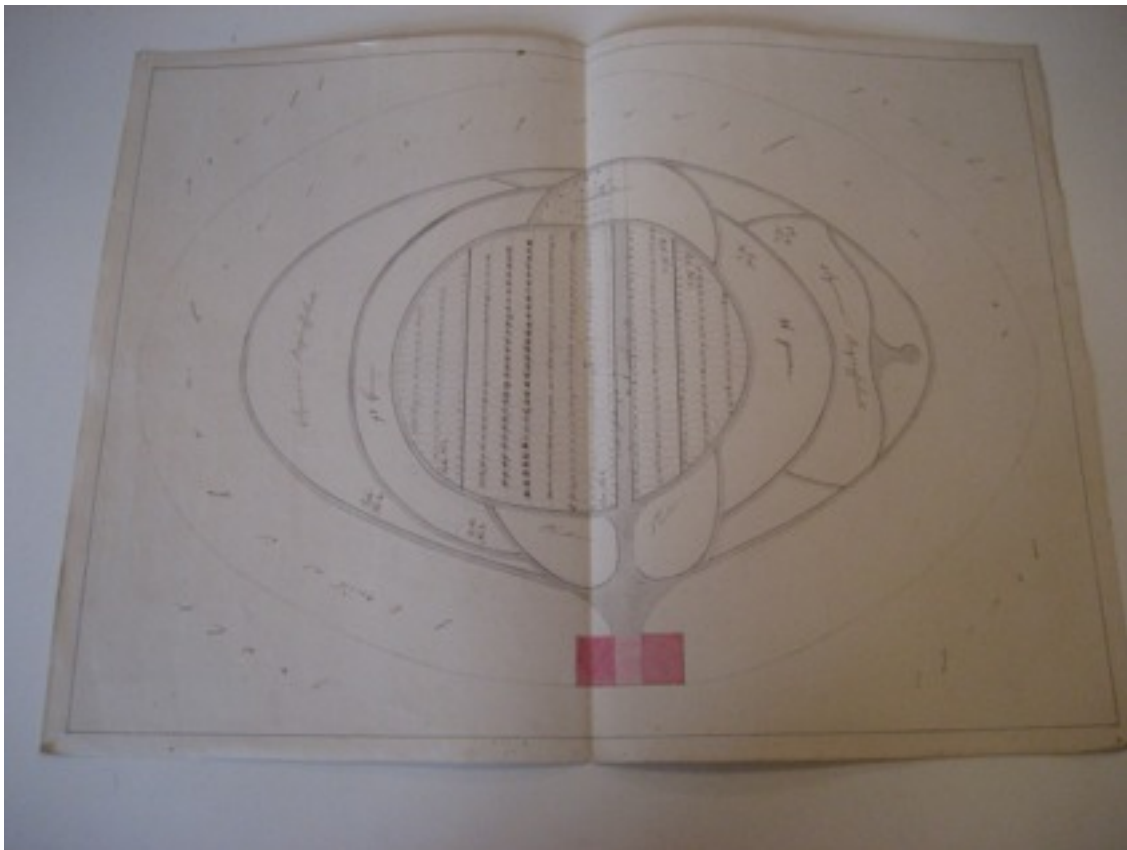
Toen bleek dat de interesse van de gemeente de grondprijs voor de 'Halve Manen' had opgedreven, wordt opnieuw uitgekeken naar de hof van weduwe Diederik, die op haar beurt eveneens de prijs opschreefde. Op 22 augustus 1828 vindt er dan een buitengewone bijeenkomst van de gemeenteraad plaats om te bepalen of de eigennaren van de 'Hooge hof' en de daaraan schietende drie tuintjes toch nog tegen een billijke prijs afstand van hun grond zouden willen doen. Tijdens deze vergadering geven de commissieleden echter aan dat zij menen een andere gunstige locatie te hebben gevonden in de oude Molenberg ofwel het Molenbolwerk, dat grotendeels in eigendom van de stad was. Ook het terrein waarop de molen had gestaan was al vóór 1828 door de gemeente aangekocht. Om de begraafplaats op deze locatie aan te leggen, zou er alleen nog een klein stukje tuingrond moeten worden aangekocht van warmoesier Hermen Diederiks. Dit kostte slechts 335 gulden + 195 voor het afbreken en weer opnieuw oprichten van de schuur of het 'afdekkershuisje' dat, wegens de ongepaste standplaats bij de nieuw aangelegde begraafplaats, verplaatst diende te worden.⁸

Op 7 september 1828 overhandigt de door de Raad aangestelde commissie een 'plan of teekening der aan te leggende begraafplaats, op en bij den Zoogenaamden Molenberg buiten de Meipoort' met een begroting voor realisatie van het verhogen en egalisering van de grond, 'het afgloeyen en verwerken van het aflopende gazon met het beleggen met zooijen: 275 gulden' en de bouw van 'de Doodgraverswoning, lijke-kamer met poort en palisadering, volgens teekening 1931 gulden'.

afb. 9 Schetsplan voor de indeling van de Algemene begraafplaats op het voormalige Molenbolwerk / de Molenberg, ten noorden van de Meipoort, niet gesigneerd, niet gedateerd [1828] (Nieuw archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658). Linksboven staat aangegeven 'Halve maan', dit is de ravelijn waarop de begraafplaats in 1933 werd uitgebreid. Rechtsboven staat: pottenbakkerij, dit is de opstal van pottenbakker Arend Coenraad (kad.nr 63bis). Op de taluds staat aangegeven 'afhellend gazon'.

⁸ Nieuw Archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658.

afb. 10 'Ontwerp' voor de Algemene begraafplaats Doesburg zoals waarschijnlijk uitgevoerd, 1828/1829, niet gesigeneerd (Nieuw archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658). De graven van het centrale grafveld (afd. 1 en 2) zijn ingetekend en van een nummer voorzien.

Het is niet bekend welke tekening bij deze gelegenheid is overlegd, het schetsplan (afb. 9) of het meer uitgewerkte 'ontwerp' (afb. 10) – vermoedelijk de eerste, aangezien het in de tekening aangegeven 'afhellend gazon' overeenkomt met het in de begroting genoemde 'aflopende gazon'. Op de laatste tekening is de begraafplaats reeds ingedeeld in vier afdelingen, iets waar pas voor het eerst sprake van is in het 'Reglement op het begraven der dooden op de nieuwe begraafplaats op de zoogenaamde Molenberg ...' d.d. 12 december 1828. Op de eerste twee afdelingen, waarvan de graven nooit geruimd zouden worden, kon men desgewenst een eigen graf kopen. In afdeling 4 werd gratis begraven.

Begin december moest de Raad constateren dat het niet zou lukken om alles vóór 1 januari in gereedheid te brengen; van 9 december dateert een schrijven naar de Provincie waarin men aangaf dat de grond nog niet voldoende was bezonken om er lijken in te begraven, gevolgd door een antwoord d.d. 15 december 1828 van de gouverneur van Gelderland dat dit ontoelaatbaar was. Een kleine twee weken later, op 26 december, deelt de gouverneur in het *Provinciale Blad* echter mee dat er voorlopig nog op de kerkhoven begraven mag worden, aangezien verscheide begraafplaatsen nog niet gereed waren.

Uit de Raadsnotulen blijkt dat de begraafplaats op 10 maart 1829 nog niet was aangelegd en het poortgebouw nog moest worden gebouwd. Op 1 mei 1829 kon de begraafplaats echter in gebruik worden genomen.

plattegrond van Doesburg 1920

afb. 11 Plattegrond van Doesburg anno 1920; afb 12 Plattegrond van de begraafplaats na de uitbreiding van 1978 (foto: Leon Bok)

Na de realisatie in 1829 is de Algemene begraafplaats nog tweemaal uitgebreid, eerst in 1933 op een aangeplemd stuk grond tussen het voormalige Molenbolwerk en ravelijn ten noorden daarvan, vervolgens in 1978 op de genoemde ravelijn (afb. 11).

Bij deze laatste uitbreiding is waarschijnlijk het ‘gevorkte verbindingspad’ aan de noordwestzijde van het oudste deel van de begraafplaats ontstaan (afb. 12).

In 1830 werd op het Molenveld een aparte R.K.-begraafplaats (bij Kraakselaan 22) aangelegd, waardoor er heden ten dage op de Algemene begraafplaats nog maar weinig katholieke graven worden aangetroffen.

b. Karakteristieke kenmerken

Toegang

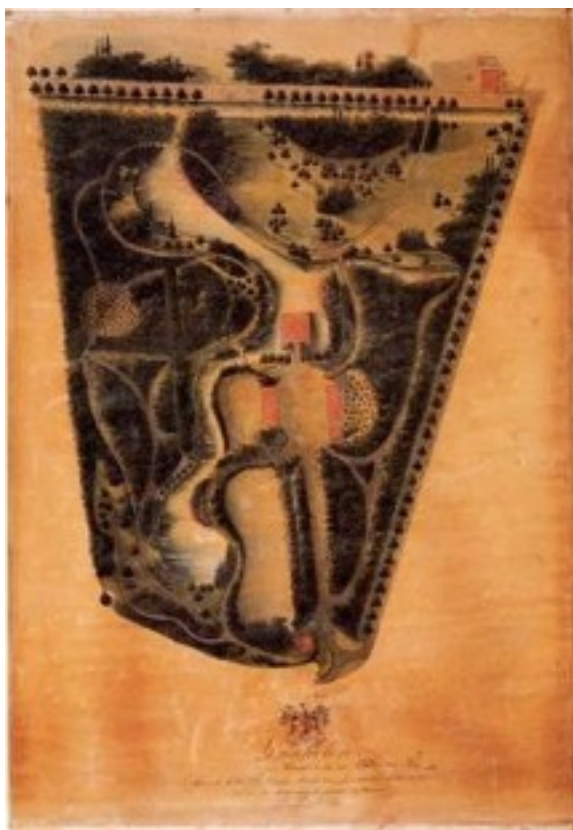
In het in neo-classicistische stijl opgetrokken poortgebouw (1829) was oorspronkelijk aan de ene zijde een woning voor de doodgraver en aan de andere zijde een baarruimte ondergebracht. De poort tussen beide vormt de enige toegang tot de begraafplaats.

Padenverloop

De topografische kaarten geven geen details van de inrichting van de begraafplaats, maar blijkens latere tekeningen is deze min of meer aangelegd volgens de tekening die wij als het vermoedelijke ontwerp beschouwen (afb. 10). De voornaamste padenstructuur bestaat uit drie concentrische ovalen, waarvan de middelste het meest en de buitenste het minst cirkelvormig is. Hierdoor wordt het centrale grafveld aan weerszijden (noordwest en zuidoost) omgeven door twee maansikkelsvormige velden – zoals een pupil en iris worden omgeven door oogwit. In het

ontwerp bevinden zich aan de noordoost- en zuidwestzijde van het centrale grafveld twee kleinere halve-maانvormige lobben, waarin plantsoen (en bomen) staan geprojecteerd.

Opmerkelijk is dat de middelste ovaal door een breed, recht pad wordt doorsneden, het enige rechte ten opzichte van alle andere gebogen paden. Dit pad ligt in het verlengde van de toegang door het poortgebouw en vormt tegenwoordig tevens een centrale zichtas naar het baarhuisje. Het rechte pad doorsnijdt de middelste ovaal/cirkel niet diametraal. Vóór de bouw van het nieuwe baarhuis (1933?) lijkt het nergens naartoe geleid te hebben. Uit functioneel en compositorisch oogpunt is het pad een 'fremdkörper' in het ontwerp, aangezien alle andere paden gebogen zijn. De verklaring hiervoor is echter gelegen in het feit dat het het protestantse deel van het katholieke deel scheidde.⁹

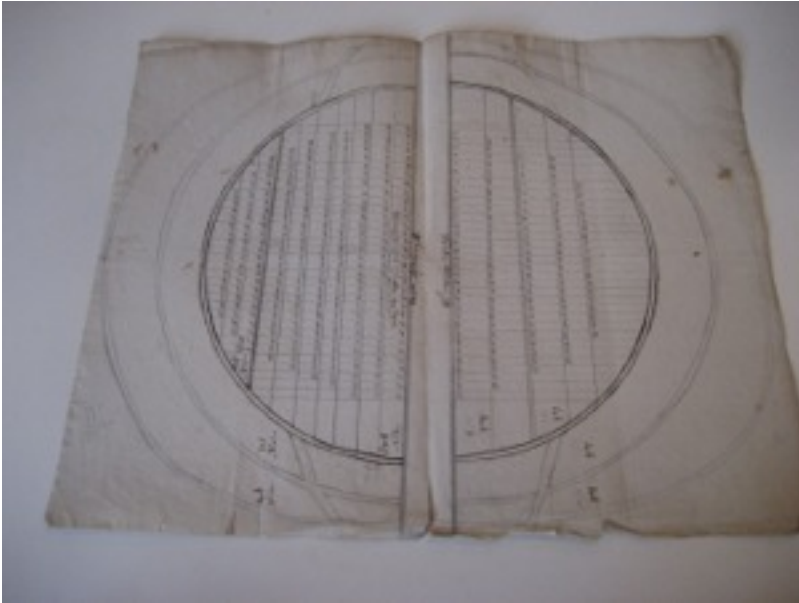

afb. 13 Ontwerp Park Linschoten door J.D. Zocher jr, 1834 met cirkelvormig perk en rechte hoofdlaan binnen een laat-landschappelijke aanleg

Overigens is het niet zo dat cirkelvormige perken en rechte lanen in het werk van J.D. Zocher jr. niet voorkomen. In park Linschoten bijvoorbeeld is een formele tuinaanleg tot een landschappelijke aanleg getransformeerd, waarbij de reeds bestaande lanen en ook een deel van de rondlopende paden c.q. cirkelvormige perken gehandhaafd bleven. Doorgaans paste Zocher jr. in zijn landschappelijke ontwerpen echter meer ovalen, halve manen, druppelvormen en lemniscaatachtige figuren toe.

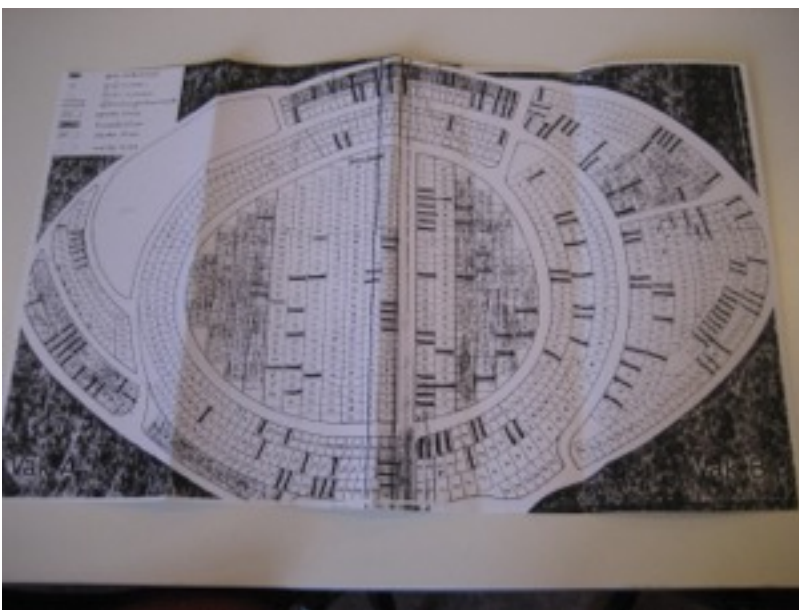
⁹ Zie de brief van Burgemeester en Wethouders der Stad Doesborgh aan Gedeputeerde Staten der Provincie Gelderland d.d. 28 aug. 1847: 'bij de oprigting der Algemeene Begraafplaats is gezorgd dat elke Godsdienstige Gezindheid daarop eene afzonderlijke rustplaats voor deszelfs dooden had, zijnde de helft van den daartoe ingerigten grond voor de Roomsche Catholieke bevolking bestemd [...]. Afscheidend, is er [...] eene tusschenruimte op de middenverdeling als scheiding tuschen de twee helften van den grond gelaten.' (Nieuw Archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1263, nr. 358)

Daarnaast valt op dat er in het ontwerp ook weinig paden zijn die de ovalen met elkaar verbinden en dat er binnen de centrale ovaal tussen de graven alleen smalle paden zijn aangegeven om de verschillende klassen of afdelingen van elkaar te scheiden. Tussen de overige graven zijn geen paden aangelegd; de zerken liggen hier aan alle zijden direct ‘koud tegen elkaar aan’ (afb. 10).

afb. 14 Schematische tekening met de nummering van de graven (Nieuw Archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658)

Inventaris nr 1658 van het Nieuw Archief bevat ook een cirkelvormige plattegrond van de begraafplaats, die wel symmetrisch door het middenpad in tweeën wordt gedeeld (afb. 14). Dit is echter een schematische tekening, mogelijk gemaakt door de doodgraver, die alleen dient om de nummering van de graven aan te geven. Op deze tekening zijn de graven rechts groter afgebeeld dan de graven aan de linkerkant; in werkelijkheid waren alle graven echter even groot – vergelijk de ontwerp-tekening.

afb. 15 Plattegrond bewaard in het Nieuw Archief van de gemeente Doesburg, inv.nr 1658 (niet gesigneerd, niet gedateerd) - vóór 1978?

Tevens bevindt zich in het Doesburgs archief nog een (kopie van een) plattegrond, waarop ook de graven buiten de middelste cirkel/pvaal staan aangegeven. Omdat hierop één van de twee takken van het gevorkte pad aan de noordwestzijde ontbreekt (vergelijk afb. 15 en afb. 12), denken wij dat deze tekening dateert van voor de uitbreiding van 1978.

Waterlopen

Het bij aanleg ovaalvormige schiereiland werd aan alle zijden omgeven door water, aan de oostzijde door de reeds bestaande stadsgracht, aan de zuidwest- en zuidzijde door twee smallere grachten, die speciaal voor de aanleg van de begraafplaats zijn gegraven. Vanwege de uitbreiding in 1933 is de ten noorden gelegen ravelijn bij de begraafplaats getrokken door de stadsgracht tussen beide te dempen. Deze grachten, die in eerste instantie dienden om de begraafplaats 's nachts te beschermen tegen ongewenst bezoek, maken tevens deel uit van de landschappelijke compositie.

Open ruimten

Veel oude graven hebben geen staande stèle, maar alleen een liggende grafzerk. Doordat de zerken zijn opgenomen in het gazon, vormen de grafvelden een soort zerkenvloer. De graftekens die boven deze vloer uitsteken, zijn ondanks hun hoogte in deze grafvelden opgenomen, waardoor in de landschappelijke aanleg met verspreide bomen en heestergroepen open, in elkaar overlopende ruimtes ontstaan.

Fraaie zichten

Afgezien van het centrale zicht vanuit het poortgebouw op het baarhuisje over de rechte hoofdas (en vice versa), heeft men – vooral in het voorjaar als de crocussen bloeien – vanaf de paden zicht over de grafvelden en zijn er over het water doorkijkjes naar de omgeving.

Links: Zicht over de centrale as naar het poortgebouw. Rechts: Zicht over het ringpad naar de omgeving.

Architectuur

In de landschappelijke tuinkunst worden tuinen en parken vaak 'gestoffeerd' met paviljoens en prieeltjes, die vaak wel een zekere functie hadden (bijvoorbeeld als theekoepel), maar tevens dienden om de tuin of het park te verlevendigen en karakter te verlenen. Een van de eerste Nederlandse voorbeelden van een dergelijk gebouwtje in een (vroeg-)landschappelijke tuinaanleg is de ijskelder van J.G. Michael op de buitenplaats Oud Berkenrode bij Heemstede (1794). Het heden ten dage bekendste voorbeeld van de hand van J.D. Zocher jr. is 'het

Capitool', het tuinpaviljoen op de buitenplaats Schaep en Burgh te 's-Gravenland (1820), waar het gelijknamige televisieprogramma (later 'Buitenhof') werd opgenomen.

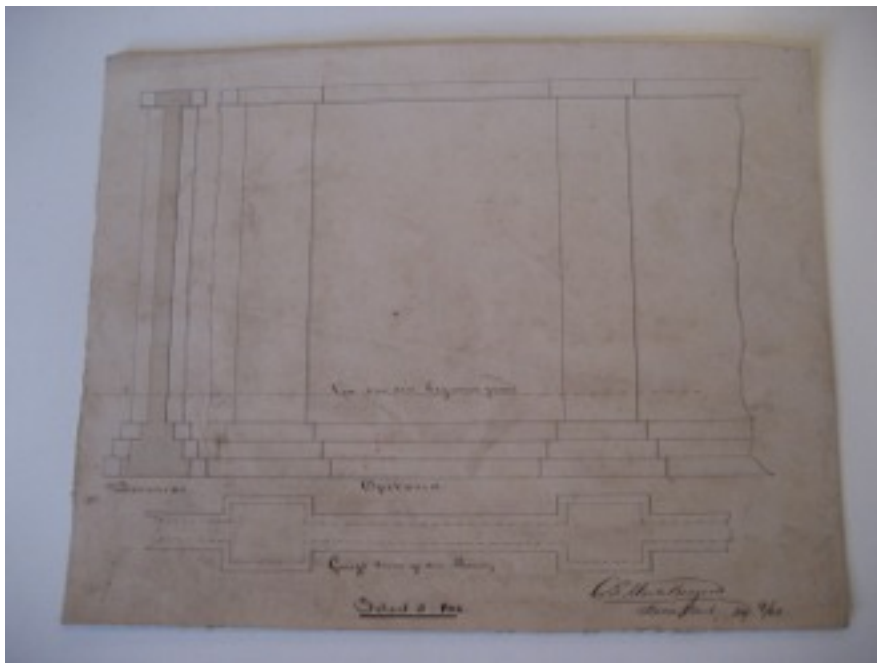
Op de Algemene begraafplaats in Doesburg heeft het neo-classicistische poortgebouw een dergelijke rol. Het biedt toegang tot de begraafplaats en heeft de functie van baarhuis en doodgraverswoning, maar verleent de begraafplaats tevens haar specifieke karakter. Opvallend is dat de achtergevel gelijk is aan de voorgevel en dat beide gevels blind zijn. In de traditie van de romantiek kon een dergelijk gebouw in alle mogelijke stijlen worden opgetrokken,¹⁰ maar als de architect zoals wij veronderstellen een beeld van het Elysium wilde oproepen, is een 'klassiek' bouwwerk hiervoor natuurlijk bij uitstek geschikt.

Graftekens

Tot de belangrijkste graftekens behoort de marmeren graftombe – momenteel zonder baldakijn – voor mw. G.C.H. de Gijselaar († 1872), gemaakt door J.B. Leverman. Andere interessante graven zijn die van G.A.F. van Wijck (†1841) met obelisk op piëdestal, de tekenaar A.W.M. Ver Huell (†1897), met vrouwenbeeld, en de door gietijzeren platen gedekte graven van W. de Waynes van Brakel (†1843) en fabrikant W.H. Ubbink (†1936).¹¹ Zie verder de Redengevende omschrijving (bijlage 1).

Varia

In het Gemeentearchief (NAD, inv.nr 1658) bevindt zich tevens een tekening van een muur uit 1866, van de Doesburgse stadsarchitect G.F. Moele Bergveld (afb. 16). Vermoedelijk diende de muur om een (deel van?) begraafplaats van de omgeving af te sluiten. Op het huidige kerkhof staat geen muur; het is niet bekend of deze muur ooit heeft bestaan.

afb. 16 Tekening van een muur voor de Algemene begraafplaats Doesburg d.d. 24 sept. 1866 (vermoedelijk niet uitgevoerd), ondertekend door G.F. Moele Bergveld, stadsarchitect (Nieuw Archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658).

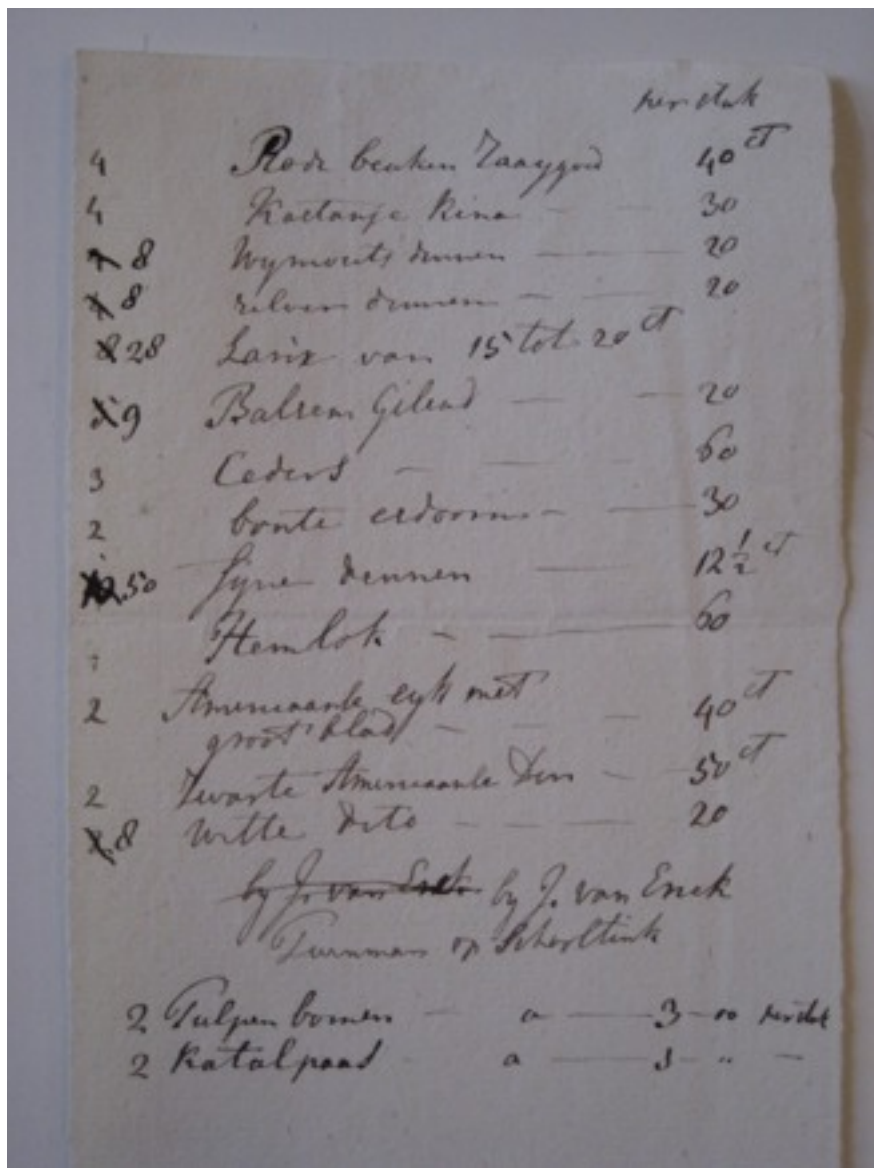
¹⁰ Zie bijvoorbeeld de prototypen gegeven door Gijsbert van Laar in diens *Magazijn van tuinsieraden* (1802-1809).

¹¹ Ronald Stenvert, Chris Kolman, Sabine Broekhoven, Ben Olde Meierink, *Monumenten in Nederland, Gelderland*, Zwolle 2000.

3. Karakteristieke kenmerken van het toegepaste plantensortiment

In de ontwerpen in landschappelijke stijl is er 'zowel horizontaal als verticaal' altijd een helder onderscheid tussen de kruid- en de heesterlaag c.q. tussen de gazons en de plantsoen- of heestervakken (waarin ook bomen kunnen zijn opgenomen); deze lopen niet – zoals in de natuur – geleidelijk in elkaar over. Afgezien van deze vorm van 'cultivering', onderscheiden landschapsparken zich tevens van natuur- en cultuurlandschappen en door het gebruik van bijzondere en zelfs 'exotische' planten.

In het Doesburgs gemeentearchief wordt een lijstje bewaard van op de begraafplaats aan te planten bomen (afb. 17). Dit is bijzonder. Opvallend is dat hier veel groenblijvende coniferen op zijn aangegeven (Weymouthden, zilver-, balsem- en fijn- en Hemlockspar en diverse soorten dennen), daarnaast een aantal bloemdragende bomen (paardenkastanje, tulpen- en trompetboom) en verder speciale cultivars van inheemse soorten (rode beuk, esdoorns met gevlekt blad).

A handwritten list on aged paper, titled 'per stuk' at the top right. The list contains 18 items, each with a quantity, a tree name, and a price. The names are written in cursive. At the bottom, there is a signature 'by J. van Enck' and 'Lunnen op Schoorltink'. Below the signature, there are two more items: '2 Tulpen bomen' and '2 Katalpaad', each with a price of '3-10' and '3-10' respectively.

		per stuk
4	Rode beuken Zaaygoed	40 st
4	Kastanje Kina	30
7 8	Weymouths dennen	20
7 8	Zilver dennen	20
8 28	Larix van 15 tot 20 st	
2 9	Balsem Gilead	20
3	Ceders	60
2	bronte esdoorn	30
12 50	fijne dennen	12 ¹ / ₂ st
	Hemlock	60
2	Americaanse elch met groot blad	40 st
2	zwarte Amerikaanse den	50 st
2 8	Witte Dete	20
by J. van Enck by J. van Enck		
Lunnen op Schoorltink		
2	Tulpen bomen	a — 3-10 per stuk
2	Katalpaad	a — 3-10 —

afb. 17 Lijst van toe te passen bomen op de Algemene begraafplaats te Doesburg (Nieuw Archief van de gemeente Doesburg, inv.nr. 1658)

Bomenlijstje in het 'Nieuw archief van de gemeente Doesburg', inv.nr. 1658:

4	'Rode beuken Zaaigoed'	<i>Fagus sylvatica</i> 'Purpurea' / 'Atropunicea'
4	'Kastanje Kina'	<i>Castanea equina</i> - paardenkastanje
4 / 8	'Wymouts dennen'	<i>Pinus Weymouth</i> / <i>Pinus Strobus</i>
4 / 8	'zilver dennen'	<i>Abies alba</i> - gewone zilverspar
8 / 28	'larix'	<i>Larix decidua</i> - Europese lork
5 / 9	'Balsem Gilead'	<i>Abies balsamea</i> - balsemspar
3	'Ceders'	<i>Cedrus libani</i> (circa 1930 aangeplant op Bronstee te Haarlem)
2	'bonte esdoorns'	<i>Acer platanoides</i> 'Purpureum' (?)
10 / 50	'fijne dennen' (i.t.t. grove dennen) = fijnsparren:	<i>Picea abies</i>
1	'Hemlok'	<i>Tsuga canadensis</i> - Hemlockspar
2	'Amerikaanse eijk met groot blad'	<i>Quercus rubra</i>
2	'Zwarte Amerikaanse Den'	<i>Pinus rigida</i> (?)
2 / 8	'Witte dito, bij J. van Enck Tuinman op Schooltink'	<i>Pinus monticola</i>
2	'tulpenbomen'	<i>Liriodendron tulipifera</i>
2	'katalpaas'	<i>Catalpa bignonioides</i> - trompetboom

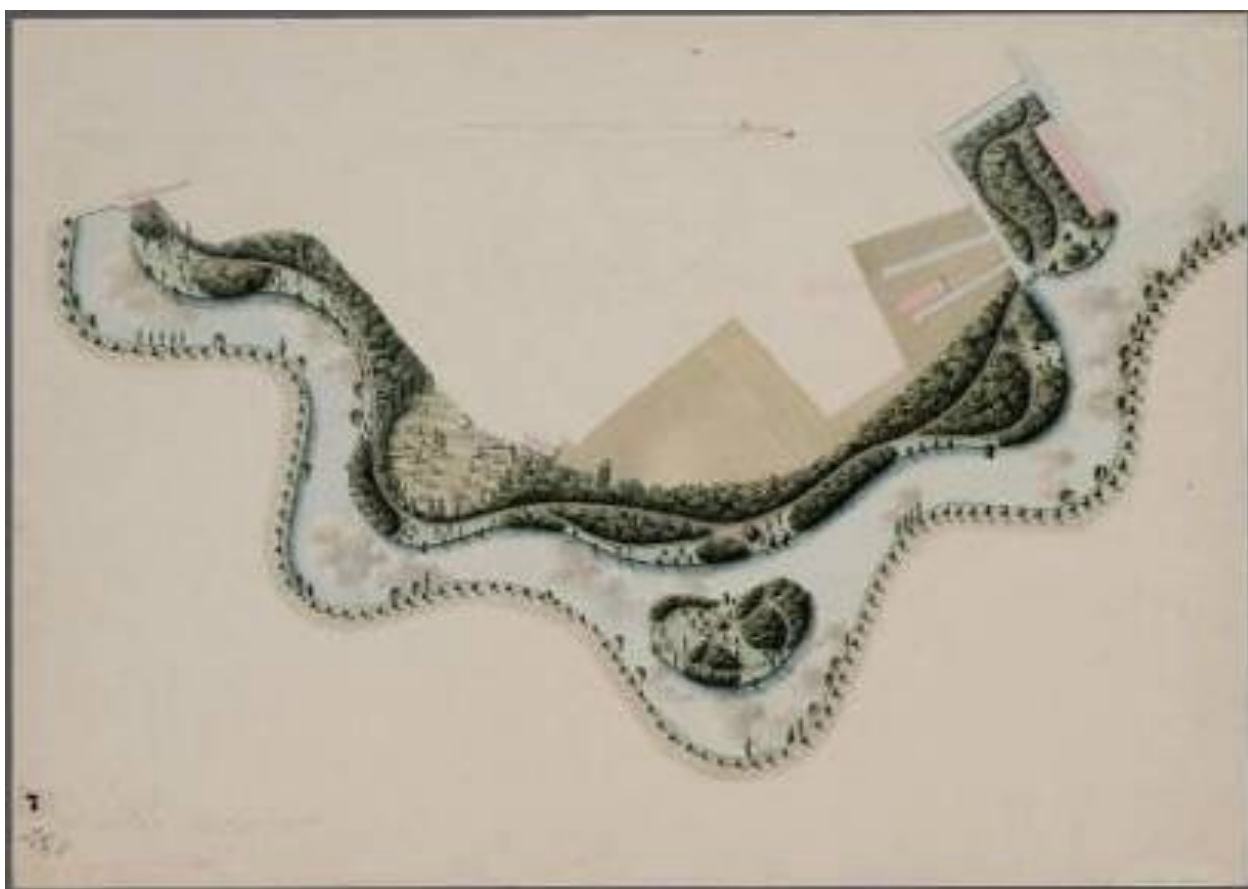
Momenteel staan er op het talud relatief veel inlandse eiken, terwijl er binnen het buitenste ringpad meer uitheemse soorten en cultivars zijn toegepast. Of dat overeenkomt met de oorspronkelijke situatie is niet met zekerheid aan te geven, maar gezien hun omvang is geen van de bomen op de taluds 200 jaar oud. Uit het schetsplan en de begroting blijkt dat de taluds bij aanleg bekleed moesten worden met graszoden c.q. dat het gazon doorliep op het talud (afb. 9). Op de vermoedelijke ontwerp-tekening staat aangegeven dat op het talud 'struiken' (inheemse soorten?), 'heesters' (niet-inheemse en gecultiveerde soorten?) en 'gewassen' (?) dienden te worden aangeplant (afb. 10).

Aangezien de aanleg van gazon de aanplant van heesters niet uitsluit, gaan wij ervan uit dat de beplantingswijze van de begraafplaats zich oorspronkelijk min of meer voortzette op de taluds en er zowel in gazon als in de aanplant van heestergroepen is voorzien. Over bomen wordt in de ontwerpplannen niet gesproken, anderzijds constateren wij dat de bestaande bomen goed passen in de landschappelijke stijl; de bestaande platanen aan de noordwestzijde en enkele eiken zouden als toekomstige solitaires beschouwd kunnen dienen, terwijl de andere eiken in heestergroepen opgenomen kunnen worden danwel als in het gazon verspreid staande bomen kunnen worden beschouwd, dat wil zeggen dichter op elkaar staand dan solitaire bomen.

Ten aanzien van het gebruik van heesters en vaste planten op de begraafplaats zijn geen meer specifieke gegevens bekend.

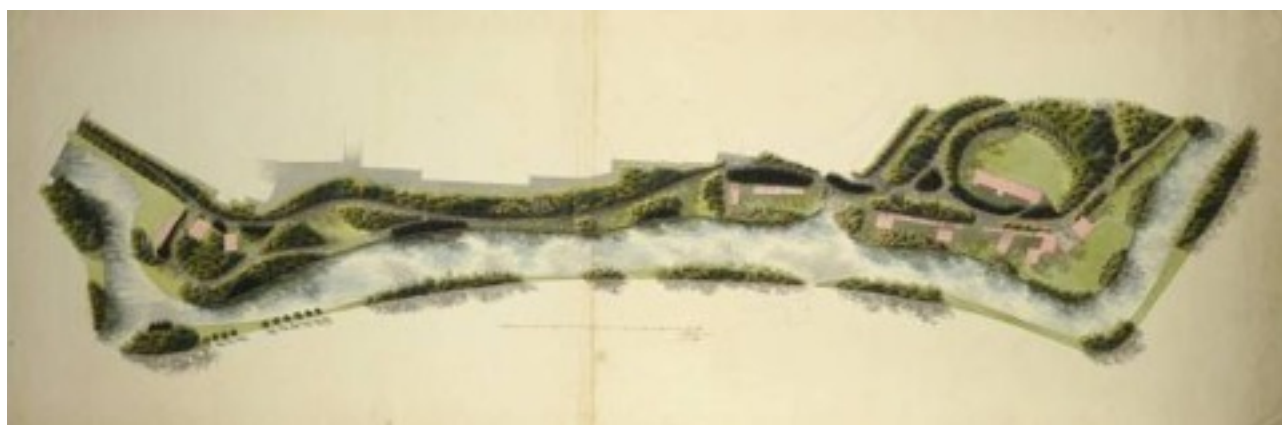
In het voorjaar worden de gazons gesierd worden door ontelbare crocussen. Deze zouden van oudsher toegepast kunnen zijn.

4. Vergelijking met ontwerpen van J.D. Zocher jr. voor bolwerken en begraafplaatsen

afb. 18 Ontwerp voor Statenbolwerk te Haarlem, inclusief begraafplaats op ravelijn – eiland in de gracht – door J.D. Zocher jr. 1822 (coll. Gemeentearchief Haarlem). Noorden beneden.

De oudste tekening van J.D. Zocher jr. voor een begraafplaats is het niet-uitgevoerd ontwerp voor het Statenbolwerk te Haarlem. Op een voormalige ravelijn in de stadsgracht is een niervormig begrafenis-eiland geprojecteerd, met een rondlopend, ovaalvormig pad dat afwisselend door open en besloten ruimten voert, waarbij de gazons en heestergroepen zich aan beide zijden van het pad uitstrekken en doorlopen tot aan het water. Over de open gazons heeft men vanaf het pad zicht op de stadsgracht en op de omgeving. Tevens zien we een aantal verspreid in het gazon staande bomen.

afb. 19 Ontwerp J.D. Zocher jr., 1835. Gedeelte van de Singel tussen de bolwerken Manenburg en Zonnenburg te Utrecht (coll. Het Utrechts Archief). Merk op dat in dit ontwerp ook een min of meer cirkelvormig gazon voorkomt.

Ook in latere ontwerpen voor bolwerken van de hand van J.D. Zocher jr. zien we steeds een afwisseling tussen open en gesloten ruimten – tussen gazons en boom- en heestervakken. Zijn ontwerpen zijn ruimer van opzet en minder ‘in zichzelf gekeerd’ dan die van zijn vader, J.D. Zocher sr, waarin de paden meer kronkelen en de omgeving niet in het ontwerp wordt betrokken. Het feit dat ook aan de buitenzijden van het ontwerp open ruimten liggen, waardoor er over de perceelgrenzen heen zichten ontstaan op de omringende omgeving en omgekeerd, is het belangrijkste kenmerk van de late landschapsstijl (afb. 19).¹²

Vergelijking met begraafplaatsontwerpen van J.D. Zocher jr. uit circa 1830

Voor zover wij weten zijn er van de hand van Zocher, afgezien van bovengenoemd begrafeniseland (afb. 18), geen vroege ontwerpen van begraafplaatsen bewaard gebleven. Wel bestaat er een ontwerp van de uitbreiding van de begraafplaats te Haarlem (1879), gesigineerd door de firma J.D. en L.P. Zocher (Gemeentearchief Haarlem), en is er een plattegrond overgeleverd van de begraafplaats Soestbergen te Utrecht, in 1844 opgetekend door N.S.S. van Dugteren (aanleg 1830). Tevens is uit Raadsnotulen bekend dat Zocher jr betrokken is geweest bij de aanleg van de Algemene begraafplaatsen te Haarlem (1828), Heemstede (1828) en Zutphen (1829).¹³

Algemene begraafplaats Zutphen, februari 2016 (foto: Juliet Oldenburger)

Met name op de begraafplaatsen in Haarlem en Zutphen is de karakteristieke landschappelijke aanleg en openheid goed bewaard gebleven. Heemstede is wat dichter beplant. Doesburg heeft echter gemeen met Heemstede dat de taluds hoger zijn dan die in Haarlem en Zutphen. Heemstede heeft, aangezien het in de duinrand gelegen is, ook natuurlijke hoogteverschillen. Omdat de begraafplaats in Doesburg op een voormalig bastion is aangelegd, kan men zich afvragen of de tamelijk stijle taluds niet altijd dichter (met heesters) begroeid zijn geweest dan in Haarlem en Zutphen. Uit de overgeleverde bronnen, het schetsplan en het ontwerp, blijkt dat

⁸ Anne Mieke Backer, Eric Blok en Carla Oldenburger-Ebbers, *De natuur bezworen. Een inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de middeleeuwen tot het jaar 2005*, Rotterdam (1ste dr. 1998).

¹³ Zie voor een meer uitgebreide beschrijving van de begraafplaatsen te Haarlem en Utrecht bijlage 2.

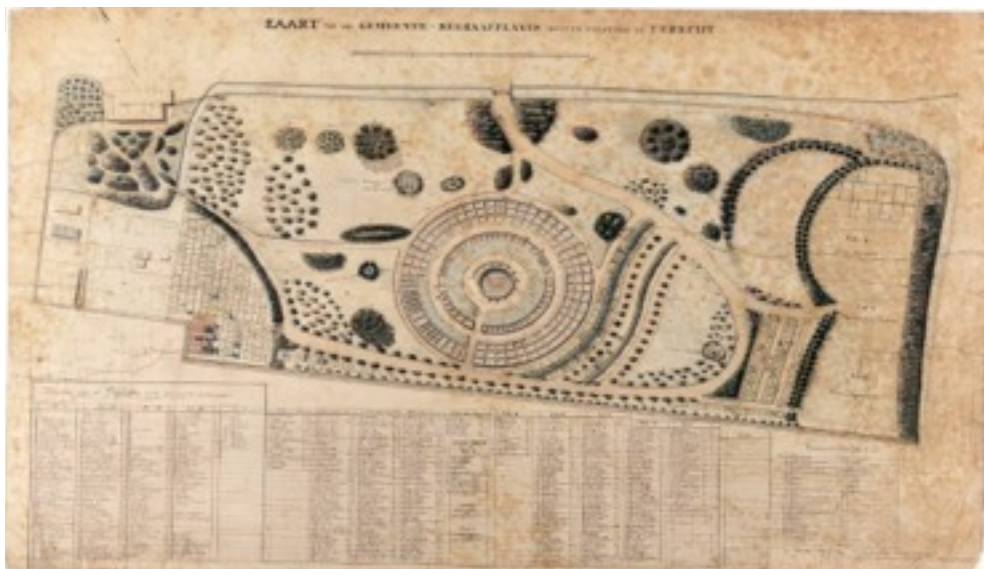
de taluds bij aanleg met graszoden belegd moesten worden en dat er dus in Doesburg vermoedelijk ook open zichten over het water naar de omgeving bedoeld zijn geweest.

Met gras begroeide taluds op de begraafplaats in Heemstede, waarin plaats is voor enkele bomen en heestergroepen

De begraafplaats Soestbergen is wat de aanleg betreft enigszins a-typisch, niet alleen door de monumentale, cirkelvormige grafheuvel, waarin tientallen graven en grafkelders zijn opgenomen, maar ook omdat de begraafplaats alleen aan de voorzijde door water wordt begrensd en niet door waterlopen wordt doorsneden, vermoedelijk omdat de begraafplaats is aangelegd op een reeds bestaande buitenplaats waar afgezien van een brede sloot weinig water voor hande was. In de plattegrond van Soestbergen herkennen we de centrale cirkelvorm, een vorm die vele jaren later, op de Amsterdamse begraafplaats Zorgvlied (1866), nog eens terug zal keren (afb. 20).

Ter zijde wordt opgemerkt dat de beplanting met vaste planten als bodembedekkers niet origineel is.

afb. 20 Kaart van de Gemeente-Begraafplaats buiten Tolsteeg te Utrecht (1844), opgetekend door N.S.S. van Dugteren (coll. Het Utrechts Archief)

De andere Zocher-begraafplaatsen in Haarlem, Heemstede en Zutphen hebben alle in het water aflopende gazons. Ontwerpen van J.D. Zocher jr. worden vaak ook doorsneden door grachten of waterpartijen. In vergelijking met de begraafplaatsen in Haarlem, Heemstede en Zutphen is Doesburg qua oppervlakte slechts klein, te klein om door waterlopen doorsneden te worden.

De graven op de Algemene begraafplaats Zutphen liggen vaak in het zand c.q. zijn opgenomen in de padenstructuur, zonder padafrastering. Over de taluds heeft men zicht op de omringende omgeving.

Op de bovengenoemde begraafplaatsen liggen de oudste grafzerken steeds dicht tegen elkaar; zij zijn opgenomen in het gras of het zand, zoals grafzerken in een kerkvloer. De grafstèles (van later datum) zou men in deze constellatie als een soort lage muurtjes kunnen beschouwen, die ondanks hun hoogte toch nog tot de vlakke zone van de grafvelden behoren, zoals de muurtjes van ruïnes in opgravingen. De zowel in Haarlem, Heemstede als Zutphen voorkomende neo-classicistische gebouwen of graftombes zou men dan als tempels of folley's kunnen beschouwen, die niet alleen de blik van de beschouwer vangen, maar de grafvelden ook hun specifieke karakter geven. Tevens worden deze ontwerpen gekenmerkt door een bij de locatie en de architectuur passende specifieke keuze uit (destijds verkrijgbare) inheemse, uitheemse en gecultiveerde boom- en heestersoorten, waarbij bloemdragende en, op begraafplaatsen vanwege de associatie met het 'Eeuwig leven', met name ook groenblijvende bomen en heesters. De bomen en heesters zijn aangeplant als solitair of verspreid, in 'los verband'. Alleen langs lanen staan bomen op regelmatige afstand van elkaar (maar dit komt in Doesburg niet voor). De hier aangeplante 'cipressen', 'pijnbomen' en verspreide heestergroepen versterken het 'exotische' of 'utopische' karakter van de begraafplaats.

5. Conclusie

Aanleg:

De Algemene begraafplaats te Doesburg is in 1829 aangelegd als een park in laat-landschappelijke stijl. Afgezien van enkele nieuwe paden, m.n. aan de noordwestzijde van de begraafplaats, is de oorspronkelijke padenstructuur min of meer gaaf bewaard gebleven. De hoofdstructuur van de plattegrond met drie concentrische ovalen, waarbij de middelste cirkel op a-symmetrische wijze wordt doorsneden door een middenpad is onveranderd.

Alleen het feit dat de taluds naar de grachten momenteel als een aparte zoom of beplantingszone worden beschouwd waardoor de aanleg nu als het ware ophoudt bij het buitenste ringpad lijkt af te wijken van de oorspronkelijke opzet. De aanleg dient niet op te houden bij het omringende pad, maar als het ware over het pad door te lopen tot aan het water zodat men vanaf de begraafplaats zicht heeft op de omringende omgeving. Mogelijk is deze situatie mede ontstaan door lokale verbreding van het buitenste ringpad ten behoeve van het werkverkeer, waardoor dit pad nu minder dan voorheen in het gazon is opgenomen.

In vergelijking met de begraafplaatsen in Zutphen en Haarlem, zijn de taluds in Doesburg tamelijk stijl – meer vergelijkbaar met die in Heemstede.

Wij hebben geen aanwijzingen gevonden dat de begraafplaats of het poortgebouw bij de toegang tot de begraafplaats door J.D. Zocher jr. is ontworpen, zoals de Monumentenbeschrijving aangeeft. In het Nieuw Archief van de gemeente Doesburg ontbreken verschillende inventarisstukken, waardoor het lastig is dit met zekerheid vast te stellen¹⁴, maar in de notulen van de Raadsvergaderingen wordt de naam Zocher niet genoemd.

Uit vergelijking met andere begraafplaatsen die rond 1830 door J.D. Zocher jr. zijn ontworpen (Haarlem, Heemstede, Zutphen en Utrecht) blijkt echter dat de opzet van de begraafplaats zowel wat de stijl als wat de wijze van beplanting betreft geheel in de stijl van Zocher jr. past. Hetzelfde geldt voor het poortgebouw. Hierbij moet echter worden aangetekend dat de begraafplaats in Doesburg relatief klein is en het ontwerp daardoor noodgedwongen eenvoudiger dan die voor de bovengenoemde begraafplaatsen. Het enige a-typische op de begraafplaats in Doesburg is misschien de rechte hoofdas die nu naar het baarhuisje leidt, maar oorspronkelijk geen duidelijk eind- of zichtpunt had. Dit rechte pad is hier te verklaren uit de specifieke omstandigheid dat de begraafplaats bij aanleg door het brede middenpad in twee delen werd verdeeld, een protestants en een katholiek deel. Hoewel rechte lanen en paden binnen het oeuvre van Zocher jr. niet zo vaak voorkomen – en binnen de landschappelijke stijl als ‘fremdkörper’ zijn te beschouwen –, komen ze in zijn werk zo nu en dan wel voor, met name als er vóór de komst van Zocher al een rechte laan bestond, zoals in park Linschoten bijvoorbeeld.

Voor het onderhoud en herstel van de begraafplaats te Doesburg is de vraag of deze nu door Zocher jr. is ontworpen dan wel door zijn werk is geïnspireerd ook eigenlijk niet zo relevant. Als uitgangspunt kan men de begraafplaats gewoon in ‘Zocheriaanse’ dan wel in laat-landschappelijke stijl beheren, waarbij men behalve van zijn ontwerpprincipes en het teruggevonden bomenlijstje

¹⁴ De ‘Concepten van bestekken en voorwaarden voor aanbestedingen, 1812-1846’ (inv.nr 1534) en de ‘Begrotingen van openbare werken, 1812-1847’ (inv.nr. 1535) waren niet vindbaar/ontbraken in de doos, en de ‘Tekeningen en plattegronden voor de uitvoering van bouwwerken, 19de eeuw’ (inv.nr 1670) ontbreken al langere tijd. Voor ons onderzoek hebben wij ons vooral gebaseerd op de Notulen van de Raadsvergaderingen (nov. 1827-mrt 1829) en op inv.nr. 1658: ‘Het Reglement en stukken betreffende de aanleg van een algemene begraafplaats, 1828-(1868)’.

gebruik kan maken van de catalogus van Rozenhagen, de kwekerij van de firma Zocher, uit circa 1830.

Beplanting:

Ook de beplanting zou men als ‘Zocheriaans’ kunnen kenschetsen. Uit het teruggevonden bomenlijstje (en in mindere mate door de nog aangetroffen oude bomen en heesters) blijkt dat op de begraafplaats een combinatie van inheemse, uitheemse en gecultiveerde plantensoorten is toegepast, waardoor ten opzichte van de omringende omgeving de suggestie werd gewekt van een idyllisch, niet-Nederlands landschap.

Kruidlaag:

De oudste graftekens op de begraafplaats in Doesburg zijn liggende grafzerken. Deze liggen tegen elkaar aan, zoals in een zerkenvloer van een historische kerk of zijn opgenomen in het gazon. Tussen de graven liggen geen afscheidende paden, waardoor men niet ieder graf even gemakkelijk kan bereiken. Dit is te verklaren uit het feit dat men uit de tijd dat er nog in kerken werd begraven, nog gewend was om zo nodig over andere graven heen te lopen. De gazons of ‘graszooyen’ liepen oorspronkelijk door tot aan het water van de gracht.

Heesterlaag:

De toegepaste heesters waren veelal ‘altijd groen’-blijvende dan wel bloemdragende struiken. Deze zijn niet of nauwelijks als solitair toegepast, maar meestal in ovaal-, druppel- of lemniscaatvormige clusters met afgeronde hoeken (denk aan rhododendronpartijen, maar ook gemengde groepen van bloeiende heesters). Volgens de ontwerptekening bevonden zich oorspronkelijk aan de oost- en westzijde van de begraafplaats drie perken waarin geen graven waren opgenomen en alleen ‘plantsoen’ was toegepast. In de huidige situatie is er een groot heestervak aan de noordwestzijde – dat gehandhaafd kan blijven. Daarnaast zou men op de taluds aan de hand van het sortiment van de heesters die zijn toegepast op begraafplaats Soestbergen te Utrecht en/of de catalogus van ‘Rozenhagen’ (circa 1830) nieuwe heestergroepen kunnen aanplanten dan wel door de bestaande dichte heesterzoom doorzichten naar de omringende omgeving kunnen creeëren.

Boomlaag:

Op de begraafplaats zijn een aantal (bijzondere) bomen aangeplant als solitaires, waaronder een aantal (rode) beuken, een Ginkgo en een ceder. Op het talud komen meer verspreid geplante inheemse boomsoorten voor (eik, beuk, iep, populier, walnoot en hulst – de elzen zijn vermoedelijk vanzelf opgeschoten) voor. Daarnaast staan er op het talud een aantal (uitheemse) platanen en coniferen. Op zich is de toepassing van historische coniferen als *Pinus*, *Larix* en *taxus* passend in de laat-landschappelijke stijl. De aangeplante rij van *Chamaecyparis* past zowel qua wijze van aanplant als qua soort niet op deze locatie.

Met name op de begraafplaatsen in Zutphen en Haarlem is het laat-landschappelijke karakter goed bewaard gebleven. Deze zouden als inspiratie kunnen dienen voor het onderhoud en herstel van de begraafplaats te Doesburg.

Geraadpleegde bronnen

Archiefstukken uit het Archief gemeente Doesburg (Streekarchivariaat De Liemers en Doesburg), 'Nieuw Archief van de gemeente Doesburg' (1811-1935)

I. Algemene zaken:

- inv.nrs. 10-45: Register van notulen van de vergaderingen van de gemeenteraad, 1816-1935 – geraadpleegd: de Notulen van de Raad november 1827 - maart 1829.
- inv.nr. 61: Concepten en afschriften van raadsnotulen en bij de raad ingediende memories, 1814-1847 – niet ingezien

V. Financiën:

- inv. nr. 1263: Stukken betreffende het geschil tussen de stad en het rooms-katholiek parochiaal kerkbestuur over begrafenisgelden, in verband met de aanleg van een rooms-katholieke begraafplaats, 1829-1830 en 1847, 1 omslag.

VIII. Openbare werken en aanbestedingen, m.n. inv.nrs 1532-1535:

- inv.nr. 1534. Concepten van bestekken en voorwaarden voor aanbestedingen, 1812-1846 – ontbreekt in archiefdoos
- inv.nr. 1535. Begrotingen van openbare werken, 1812-1847 – ontbreekt in archiefdoos

XII. Openbare gezondheid en volkshuisvesting, m.n. inv.nrs. 1658-1667:

- inv.nr. 1658: 'Reglement en stukken betreffende de aanleg van een algemene begraafplaats, 1828- (1868)'
- inv.nr. 1659-1666: Ingekomen rekwesten, Verlening van eigendomsrecht, Vergunning tot begraven en Registers van groeven op de Algemene begraafplaats
(inv.nr. 1663 handelt over het geschil tussen de R.K. en burgerlijke gemeente over de begraafplaats)
- inv.nr. 1667: Chronologisch register van begravenen.
- inv.nr. 1670: Tekeningen en plattegronden voor de uitvoering van bouwwerken, 19de eeuw. – ontbreekt (al langer).

Archief van de gemeente Doesburg

- Documentatie collectie, inv. nr 1061: Beheersvisie gemeentelijke begraafplaats Doesburg 2000/2001.
- Idem, inv.nr nw 1068: Beheersvisie gem. begraafplaats Doesburg:
- 191 Vergunninghebbenden eigen graven/zerken op alg. begraafplaats
- 78 Alg. begraafplaats Meijpoort Doesburg

Literatuur

- J.W. van Petersen, 'Over de totstandkoming (in 1829) van de begraafplaatsen buiten de Meipoort' in: *Mededelingenblad* nr. 25 (1979), p. 15-20.
- Ronald Stenvert, Chris Kolman, Sabine Broekhoven, Ben Olde Meierink, *Monumenten in Nederland, Gelderland*, Zwolle 2000.

Bijlage 1 - Monumentenbeschrijving

Algemene begraafplaats, Meipoortwal 3, 6981 DD te Doesburg

Complexnummer	: 513136
Complexnaam	: Algemene Begraafplaats
Status	: Beschermd
Aanwijzingsbesluit	: 29-04-1999
Inschrijving register	: 02-09-1999
Kadaster deel/nr	: 17961/5

Complexbeschrijving

Inleiding

De ALGEMENE BEGRAAFPLAATS bestaat uit de volgende complexonderdelen:

1. De AANLEG
2. Het POORTGEBOUW
3. De GRAFTOMBE DE GIJSELAAR

De ALGEMENE BEGRAAFPLAATS is aangelegd in 1829 in landschapsstijl in opdracht van de gemeente Doesburg op een afgegraven bastion van de vestingwerken even buiten de Meipoort. Het neoclassicistische poortgebouw is gebouwd naar ontwerp van J.D. Zocher jr., die vermoedelijk ook heeft getekend voor het ontwerp van de begraafplaats.

In 1827 werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat gemeenten met meer dan duizend inwoners per 1 januari 1829 over een begraafplaats buiten de bebouwde kom dienden te beschikken, waarmee een einde zou komen aan de onhygiënische gewoonte van het begraven in kerken en op kerkhoven binnen de stad. Ook Doesburg diende om te zien naar een nieuwe begraafplaats buiten de veste. De moeilijkheid hierbij was dat het oppervlak aan niet-bebouwde grond binnen de gemeente zeer beperkt was en bovendien voor een groot deel zo laag gelegen, dat het niet als watervrij kon worden beschouwd. Uiteindelijk werd besloten de oude Molenberg buiten de Meipoort te egaliseren en voor begraving geschikt te maken.

Omschrijving

De begraafplaats is gelegen binnen het beschermde gezicht Doesburg aan de Meipoortstraat 67 op een terrein met een onregelmatig gevormde omtrek. Het oudste gedeelte heeft een ovale plattegrond en is gelegen op een bastion in de Hessengracht. Het poortgebouw ligt in een bocht van de Meipoortstraat, nabij de splitsing van de Meipoortstraat en de Meipoortwal. Het poortgebouw neemt vrijwel de gehele entree tot het in de gracht gelegen bastion in beslag en geeft toegang tot de lange zijde van het ovaal. Rond 1940 is tussen het bastion en het schuin erachter gelegen ravelijn een stuk stadsgracht gedempt, zodat de begraafplaats aanzienlijk kon worden uitgebreid. Op de grens van de oude begraafplaats en de uitbreiding staat in de as van het poortgebouw een eenvoudig baarhuisje (XIXB-XXa). Het baarhuisje vormt weliswaar de visuele afsluiting van het hoofdpad, maar is architectuurhistorisch van weinig belang. Het baarhuisje en de uitbreiding van de begraafplaats blijven buiten de bescherming.

Waardering

BEGRAAFPLAATSCOMPLEX, bestaande uit de Algemene Begraafplaats, aangelegd in 1829 in landschapsstijl vermoedelijk naar ontwerp van J.D. Zocher jr., het neoclassicistische poortgebouw van J.D. Zocher en de graftombe De Gijselaar, vervaardigd in 1872 door J.B. Leverman in eclectische stijl.

Van algemeen cultuur- en tuinhistorisch belang:

- vanwege de funerair-historische en genealogische waarde van de graftekens (op lokaal/regionaal niveau);
- vanwege het kenmerkende 19de-eeuwse karakter van het poortgebouw, de aanleg en de graftekens;
- vanwege de kwaliteit van de landschappelijk aandoende aanleg met ovale plattegrond en concentrische paden;
- vanwege de gevarieerde collectie bomen en heesters deels van hoge ouderdom en/of zeldzaamheid;
- als goede afspiegeling van de Nederlandse grafcultuur uit de eerste helft van de 19de eeuw;
- vanwege de bijzondere ligging op één van de bastions binnen het beschermde gezicht Doesburg.

Aanleg Algemene Begraafplaats, Mon.nr: 513137 (compl.nr 513136)

Omschrijving

De ALGEMENE BEGRAAFPLAATS wordt, afgezien van het voorplein aan de Meipoortstraat (zuidzijde), aan alle zijden omgeven door het water van de stadsgracht. Het voorplein wordt aan de noordzijde afgesloten door het neoclassicistische poortgebouw. Achter het poortgebouw bevindt zich de begraafplaats met ovaal grondplan, waarbij de lange zijde van het ovaal naar de poort is gekeerd. Het grondplan heeft een ovale kern met rechthoekige grafperken in een regelmatige aanleg van lange rijen, die nauwelijks van elkaar zijn gescheiden. Om de kern liggen concentrische lobben, waarin de grafperken straalsgewijs in ringen liggen gegroepeerd. De eerste ring en de kern worden doorsneden door een kaarsrecht pad dat in de as van het poortgebouw ligt. De overige paden zijn gebogen.

De begraafplaats is hiërarchisch opgezet en verdeeld in vier klassen, waarvan de eerste twee nooit zijn geruimd. In de kern en de binnenste ring liggen de voornaamste graven zoals de graftombe van Geertruida Cornelia Henriëtte De Gijselaar, het grafmonument van de tekenaar Alexander Willem Maurits Ver Huell (1822-1897) en zijn vader en de grafmonumenten van enkele adellijke personen en personen die behoren tot het plaatselijk patriciaat. Verder naar buiten liggen de eenvoudiger graven.

De beplanting bestaat uit grote oude bomen zoals rode beuken, treurbomen, knotwilgen en groen blijvende bomen zoals sparren, dennen, coniferen en klimop. Bijzonder is de grote rode beuk rechts van het middenpad (monument Bomenstichting) en de Ginkgo biloba of Japanse notenboom rechts voor het baarhuisje. De grotendeels hardstenen graftekens bestaan veelal uit grafkelders met liggende zerken, tombes en staande monumenten of combinaties hiervan. Een deel van de graftekens wordt omgeven door ijzeren hekwerken of hoekposten met kettingen. Tevens zijn er een aantal tekens waarvan de liggende zerken bekleed zijn met ijzeren platen. In Doesburg stond de ijzergieterij van Willem Herman Ubbink (1877-1936), wiens graf op de Algemene Begraafplaats ook is bedekt met een ijzeren grafplaat. Bijzonder zijn ondermeer het grafmonument van Wijck, een obelisk vooraan links van het middenpad; de zerken links van het middenpad, waarvan enkele met familiewapens, zoals het grafmonument Volbergen; enkele zerken met rijk geornamenteerde ijzeren hekwerken rechts van het middenpad; de zerk van jonkheer Willem de Vaynes van Brakell in de eerste concentrische rij links voor het baarhuisje. De Vaynes van Brakell was de laatste commandant van de Vesting Doesburg en grootvader van Alexander Ver Huell. Het graf is bekleed met een ijzeren plaat, die versierd is met reliëfs van een familiewapen en een staartbijtende slang met een doodshoofd in het midden. Links van het middenpad bevindt zich ongeveer in het midden het grafmonument Ver Huell. Het monument bestaat uit twee hardstenen zerken, rechts de zerk van Maurits Ver Huell, vader van Alexander en links de zerk van Alexander Ver Huell. Tussen de beide zerken staat op een rechthoekige sokkel een stenen beeld van een zittende engel met een opengeslagen boek op de schoot. Het oorspronkelijke beeld, geplaatst in 1861, was gemaakt naar ontwerp van Alexander Ver Huell door de Arnhemse beeldhouwer Franz Stracké, telg uit een Westfaalse beeldhouwersfamilie. Het huidige beeld komt echter, getuige een oude foto, in detaillering en stijl niet overeen met het oorspronkelijke beeld, dat mogelijk na beschadiging, oorlogsschade wellicht, is vervangen door een nieuw exemplaar.

Waardering

De AANLEG van de Algemene Begraafplaats, ontworpen in 1829 in landschapsstijl vermoedelijk door J.D. Zocher jr..

Van algemeen cultuur- en tuinhistorisch belang:

- vanwege de funerair-historische en genealogische waarde van de graftekens (op lokaal/regionaal niveau);
- vanwege het kenmerkende 19de-eeuwse karakter van de aanleg en de graftekens;
- vanwege de kwaliteit van de landschappelijk aandoende aanleg met ovale plattegrond en concentrische paden (wellicht naar ontwerp van J.D. Zocher);
- vanwege de gevarieerde collectie bomen en heesters deels van hoge ouderdom en/of zeldzaamheid;
- vanwege de bijzondere ligging op één van de bastions binnen het beschermde gezicht Doesburg.

Poortgebouw, Mon.nr: 513138 (compl.nr 513136)

Omschrijving

Het POORTGEBOUW van de Algemene Begraafplaats is gebouwd in 1829 door J.D. Zocher jr. in neoclassicistische stijl met neo-grec invloeden.

Het poortgebouw heeft een rechthoekige plattegrond en één bouwlaag onder een plat dak met omlopende dakschilden, gedekt met gesmoorde Hollandse pannen en zinken hoekkepers. De rondboogvormig afgesloten onderdoorgang naar de begraafplaats bevindt zich in het midden. Het poortgebouw is gepleisterd en witgeschilderd en heeft een grijs geschilderde plint. Tegen de voor- en de achtergevel zijn vier, eveneens witgepleisterde, halfzuilen geplaatst van de Toscaanse orde. De gevels worden afgesloten door een houten hoofdstel, dat bestaat uit een gekorniste architraaflijst, een gekornist fries met metopen en triglyfen met guttae en een geprofileerde kroonlijst met mutuli.

De symmetrisch ingedeelde VOORGEVEL wordt door vier halfzuilen in drie assen verdeeld. In de middelste as, die iets smaller is dan de twee andere, bevindt zich de rondboogvormig afgesloten poortopening. Bij de boogaanzet is als een soort rudimentair kapiteel een omlopende geprofileerde lijst aangebracht. In de twee andere assen bevinden zich grote rondboogvormig afgesloten nissen met stenen lekdorpels.

De ACHTERGEVEL is op dezelfde wijze vormgegeven als de voorgevel.

De nagenoeg symmetrisch ingedeelde LINKER ZIJGEVEL heeft twee vensters met 6-ruits schuiframen en stenen lekdorpels. Het linker kozijn is voorzien van duimen, waar vermoedelijk luiken aan hebben gehangen.

De RECHTER ZIJGEVEL is op dezelfde wijze vormgegeven als de linker zijgevel.

De ONDERDOORGANG heeft een vlakke, gepleisterde zoldering en in beide zijwanden twee deuropeningen met paneeldeuren (één deur is vervangen door een koelceldeur). De vloer van de onderdoorgang is geplaveid met klinkers in visgraatmotief. Aan de straatzijde wordt de onderdoorgang afgesloten door een dubbel smeedijzeren draaihek met pijlpunten.

Waardering

POORTGEBOUW van de Algemene Begraafplaats gebouwd in 1829 door J.D. Zocher jr. in neoclassicistische stijl met neo-grec invloeden.

Van architectuurhistorisch belang:

- als een goed en gaaf voorbeeld van een poortgebouw in neoclassicistische stijl uit de eerste helft van de 19de eeuw;
- vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp zoals goede verhoudingen en een bijzondere detaillering.

Van stedenbouwkundig belang:

- als functioneel onderdeel van de Algemene Begraafplaats;
- vanwege de markante ligging op een van de bastions binnen het beschermde gezicht Doesburg.

Graftombe De Gijselaar, Mon.nr: 513139 (compl.nr 513136)

Inleiding

De GRAFTOMBE van Geertruida Cornelia Henriëtte DE GIJSELAAR, Gerritjen Harmsen en Cornelis Nicolaas Hoffman is vervaardigd in 1872 door J.B. Leverman in eclectische stijl. De weduwe Geertruida Cornelia Henriëtte de Gijselaar is geboren in Brussel in 1789 als dochter van Cornelis de Gijselaar (1751-1815). Cornelis (Kees) de Gijselaar was één van de leiders van het patriotische verzet tegen stadhouder Willem V. Hij was bij de komst van de Pruisen in 1787 uitgeweken naar Brussel en in 1799 teruggekeerd naar Leiden. De broer van Geertruida, Nicolaas Cornelis de Gijselaar (1793-1873), was directeur van de Stadstekenacademie en later directeur van het Kabinet van Pleisterbeelden en Prenten te Leiden. Hij was de leermeester en mentor van Alexander Ver Huell en heeft ook enkele jaren in Doesburg gewoond. Geertruida de Gijselaar is na de dood van haar man in 1845, naar Doesburg verhuisd. Zij bewoonde, als rentenierster, een voornaam herenhuis aan de Koepoortstraat (het huidige pand Koepoortstraat 20) samen met haar zoon Cornelis Nicolaas Hoffman en haar dienstmeid Gerritjen Harmsen. De weduwe De Gijselaar stierf in 1871. Zij werd begraven op de Algemene Begraafplaats in Doesburg, waar het graf in 1872 werd voorzien van een door J.B. Leverman gemaakte graftombe. Later werden ook de dienstmeid en de zoon

in het graf bijgezet. De tombe is omgeven door een rijk geornamenteerd hekwerk. Boven de tombe bevond zich een zinken baldakijn. Het baldakijn, dat nog tot ca. 1980 aanwezig was, rustte op S-vormige steunen, die op de hoekposten van het hekwerk waren geschroefd. Het is niet duidelijk of het hekwerk en het baldakijn uit dezelfde tijd als de tombe dateren. Jan Bernard Leverman (1823-1880), geboren in Hummelo, stond in Doesburg ingeschreven als steenhouwer/ metselaar. Zijn bedrijf was gevestigd aan de Paardenmarkt (het huidige pand Paardenmarkt 2) De graftombe is gelegen op het centrale ovaal van de begraafplaats enkele rijen links van het middenpad.

Omschrijving

De tombe bestaat uit een rechthoekig liggende steen met omlopend kwartrond profiel op een lage rechte voet waarop zich een rechthoekige sarcofaag met hellende bovenzijde bevindt. De sarcofaag is bedekt met een geplooid, marmeren 'kleed' met geschulpte rand, dat op zes plaatsen door zware koorden opgenomen wordt. Op deze punten zitten vlinders of duiven. Op het kleed ligt een vaandel, versierd met franje en dubbele koorden en knopen, waarop de gegevens van de drie overledenen staan: "GEBOREN 7 JUNI 1789/ OVERLEDEN 14 JAN 1871/ GEERTRUIDA CORNELIA HENRIETTE/ DE GIJSELAAR/ WEDUWE/ MR. FRANCISCUS GERHARDUS HOFFMAN/ GERRITJEN HARMSSEN/ GEBOREN 19 DECEMBER 1816/ OVERLEDEN 6 AUGUSTUS 1875/ CORNELIS NICOLAAS HOFFMAN/ GEBOREN 21 SEPTEMBER 1820/ OVERLEDEN 28 JULI 1890".

Boven het vaandel ligt een cartouche met een laag geplooid stof, een laag gesteven kant en een laag stof met een rijk geornamenteerde rand. Deze rand is versierd met allerlei symbolen zoals: een oog, een vinger en een oor, een duim en een wijsvinger die een bloem vasthouden, vogels, insecten en een kleine figuur van een mens die ergens onderuit kruipt. In het midden van dit geheel ligt een rouwkrans van wolken, waarin een bazuinengel zweeft. Onder het vaandel met de namen bevindt zich een cirkel met het opschrift: "J.B. LEVERMAN/ FECIT/ 1872/ DOESBORCH". Om de tombe staat een hekwerk met rijk geornamenteerde gietijzeren hoekzuiltjes en gebogen smeedijzeren spijlen die aan de bovenzijde zijn voorzien van naar buiten gebogen gietijzeren eikenbladeren met eikels en lege eikeldoppen. De zuiltjes en de bladeren zijn kopergroen, de eikeldoppen lichtgroen en oranje. Uit de bovenzijde van de zuiltjes steken deels afgebroken schroeven, waarop voorheen de S-vormige steunen van het baldakijn waren bevestigd. Tombe en hekwerk staan op een vernieuwde kelderzerk van beton.

Waardering

De GRAFTOMBE DE GIJSELAAR, vervaardigd voor de weduwe De Gijselaar in 1872 door J.B. Leverman in eclectische stijl.

Van kunsthistorisch belang:

- als voorbeeld van een marmeren graftombe in eclectische stijl met rijk uitgevoerd beeldhouwwerk.

Van stedenbouwkundig belang:

- als functioneel onderdeel van een begraafplaats met een kenmerkend 19de-eeuws karakter.

Van cultuurhistorisch belang:

- vanwege de funerair-historische en genealogische waarde van het grafteken.

Bijlage 2 - Karakterisering begraafplaatsen Haarlem en Utrecht

Haarlem, Algemene begraafplaats Akendam

Oorspronkelijke aanleg (J.D. Zocher jr.): 1928; uitbreiding: 1887

(Gemeentearchief Haarlem: ontwerp gesigeneerd Fa. J.D. en L.P. Zocher, 1879 - uitgevoerd in 1887)

Bewaarde bronnen van deze begraafplaats (oude kaarten; deelontwerp van L.P. Zocher; twee catalogi van Rozenhagen uit 1835 en 1887; twee ontwerpen van Springer)

Detail kadasterkaart, met Huis Akendam, omstreeks 1828-1830

- Genius loci et temporis (karakteristieke kenmerken van plaats en tijd vóór de Zocher-periode)

Ten noorden van de oude stadswallen van Haarlem (Prinsenbolwerk en Statenbolwerk) op de hoek van de Schoterweg en de Kleverlaan, eens omgeven door de buitenplaatsen Huis ter Kleef, Huis ter Spijt en Het (voormalige Reguliers)klooster (circa 1807 in landschapsstijl omgevormd door J.D. Zocher sr.), ligt de begraafplaats Akendam. In 1804 was Arnoldus Penninck Hoofd eigenaar van deze buitenplaats die toen nog in de gemeente Schoten lag. Hij was getrouwd met Amy May van Vollenhoven, die na het overlijden van haar echtgenoot, in 1819 trouwde met J.D. Zocher jr. In 1828 kocht de gemeente Haarlem Akendam van Zocher en zijn vrouw, met het doel daar een 'buiten-begraafplaats' te stichten, waarschijnlijk onder voorwaarden dat Zocher het ontwerpen van de daar te plannen begraafplaats kreeg toebedeeld. De eerste begrafenis vond plaats in 1832.

Op de eerste kadasterkaart die waarschijnlijk van ongeveer 1828 dateert omdat er vaag kruisjes als aanduiding voor begraafplaats op zijn aangegeven en omdat op de kadastrale legger alle nummers die op dit deel van de kaart slaan, zijn doorgestreept en het woord kerkhof daarvoor in de plaats staat, zien we aan de Kleverlaan huis en bouwhuizen van de buitenplaats Akendam liggen. Ten noorden van de huizen zien we een amoebe-vormig dubbel lobbige schiereiland, en aan de weg die ten westen langs de buitenplaats loopt nog een schiereiland met een huisje of paviljoen. De vorm van het terrein is beslist heel bijzonder te noemen. Waarschijnlijk had het terrein deze vorm al tijdens de bewoning van de familie Penninck Hoofd en heeft Zocher jr. deze vorm in 1828 gehandhaafd.

Zicht op het Joodse gedeelte van de Algemene begraafplaats Haarlem (foto: J. Oldenburger)

Canon auctoris (karakteristieke kenmerken van dit Zocher-ontwerp)

Een ontwerp van de hand van Zocher jr. is niet bewaard gebleven. Daarom kijken we op topografische kaarten en luchtfoto's naar de oudste vormen en de ontwikkeling van de begraafplaats. Op de Top. Mil. Kaarten uit ca. 1850 en uit 1877 ziet het terrein er nog precies hetzelfde uit als op de eerste kadasterkaart. In 1900 blijkt er, eveneens volgens de topografische kaart, uitbreiding aan de noordkant te hebben plaats gevonden volgens een uitbreidingsplan van Louis Zocher. Het plan dat in het gemeentearchief is bewaard gebleven, is slechts een deelplan van zijn ontwerp voor uitbreiding. Het nieuwe terrein bestond uit een middendeel, omsloten door een slingerende waterpartij.

De begraafplaats bestaat nu in 2009 grofweg uit vier delen, in het noorden een rooms-katholiek gedeelte (in 1969 gesloten, nu alleen wandelpark) op het eerder aangeduide westelijke schiereiland een Joods gedeelte, op het lobbenvormige centrale eiland een algemene gedeelte en tenslotte aan de westzijde een 'nieuw' gedeelte, ontworpen door L.A. Springer. Dit gedeelte werd aangelegd langs een middenlaan die loopt van de Kleverlaan naar de achterweg. Springer heeft hier zijn geliefde vorm voor begraafplaatsen gebruikt, in dit geval niet een hele maar een halve cirkel. Vijf stralen komen uit op een middenstip waarvandaan ook lanen lopen naar de Kleverlaan, naar het noordelijk gedeelte van de begraafplaats en naar de Joodse begraafplaats.

Als we de luchtfoto's uit 1945 bekijken, lijkt het alsof de waterpartij tussen de twee grote lobben van het oorspronkelijke buitenplaatsterrein in de Tweede Wereldoorlog is dichtgeslipt of dichtgegooid is om meer ruimte te krijgen.

De toegang. Er zijn drie toegangen tot de begraafplaats, twee aan de Schoterweg en de hoofdingang, die overigens uit de tijd van Springer, dateert aan de Kleverlaan. De hoofdingang bestaat uit een sober smeedijzeren draaihek, dat hangt tussen vier pijlers. Elke pijler is bekroond met een met festoenen omklede zandstenen. Het hek is voorzien van een slang die in zijn eigen staart bijt, het symbool van de eeuwigheid. Vanwege een verbreding van de Schoterweg zijn de toegangen aan de Schoterweg opnieuw aangelegd en is de 'gracht' langs de Schoterweg gedempt.

Padenverloop. De topografische kaarten geven natuurlijk geen details, dus kunnen we ons de lanen en paden die Zocher heeft ontworpen en aangelegd nauwelijks voorstellen. Op het middengedeelte lopen er hoofdpaden langs het water. Vanuit het oudste centrale deel is in 1889 een gietijzeren brug (van namaak knuppelhout) naar ontwerp van de gemeentearchitect Jacques Leijh, over het water geslagen naar de uitbreiding in het noorden. Het primaire lanenpatroon van de Zochers is in landschapsstijl gehouden. Een wandeling met slingerende paden, zachte glooiingen en wisselende composities van boomgroepen. Het deel van Springer is een cirkelvorm met grafvelden tussen de stralen van de cirkel.

De graven op de Alg. begraafplaats Haarlem liggen vaak in het zand, zonder padafrastering

Waterpartijen. De waterpartijen zijn erg belangrijk in het ontwerp. Zij maken dat er tussen de grafvelden open ruimte blijft en dat de plaats ook als een wandelpark wordt ervaren.

Architectuur. Jacques Leijh was de ontwerper van het mausoleum (de aula) in neoclassicistische stijl. Daarin bevinden zich grafkelders en wandgraven, en in het souterrain een columbarium. Ook het steenhoudershuisje nabij de noordelijke ingang van de begraafplaats is van zijn hand.

Tuinbeelden. Grafzerken van J.D. Zocher jr., zijn zoon L.P. Zocher, en zijn kleindochter Johanna Jacoba Zocher. Bekende personen die hier begraven liggen zijn de wereldkampioen schaatsen en wielrennen Jaap Eden, de schrijver en dichter Jacobus van Looy en de natuurkundige prof.dr. H.A. Lorentz.

De graven van J.D. Zocher jr. en Louis Paul Zocher op de Algemene begraafplaats Haarlem (foto's: J. Oldenburger)

Mooie zichten. door de lanen en over het water.

- *Historia plantarum (karakteristieke kenmerken van het toegepaste plantensortiment)*

Loofbomen en coniferen. De begraafplaats kent een grote verscheidenheid aan boom- en plantensoorten. Naast veel voorkomende bomen als iepen, eiken en beuken, zijn er ook meer exotische soorten geplant zoals een hemelboom, moerasedik, moseik en amberboom.

Voor de liefhebber is er een aparte brochure verschenen over de natuur op de begraafplaats. De Joodse begraafplaats, waar minder intensief onderhoud meer planten een kans geeft, herbergt een grote variatie aan wilde planten. Speciaal de oude bomen herinneren nog aan de oude buitenplaats Akendam, waarop als we de naam mogen geloven, oorspronkelijk veel eiken waren geplant.

Bloemen en bloemdragende heesters. In het voorjaar: crocussen (*Crocus tommasinianus*), verder geen gegevens bekend

- *Casco historico (slotconclusie)*

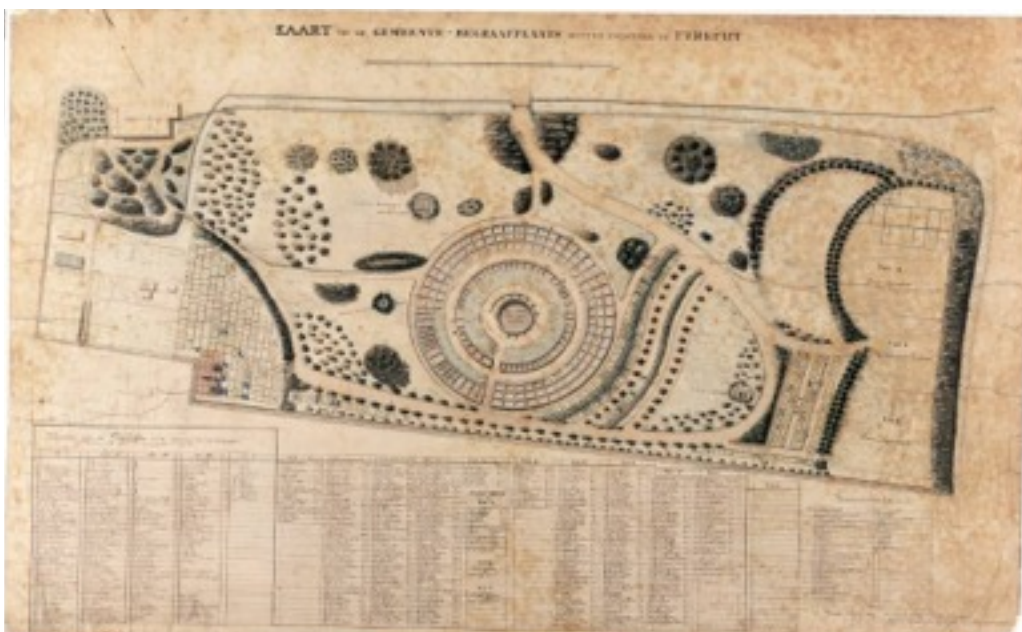
De begraafplaats is thans een oude waardige romantische begraafplaats, gekarakteriseerd door een combinatie van oude slingerende paden; rechte paden, waartussen grafvelden; waterpartijen waarin schiereilandjes; oude bomen en een wilde kruidenvegetatie; negentiende-eeuwse passende architectuur. Zoals vaker in Haarlem het geval is, heeft de opeenvolging van de talenten van J.D. Zocher jr.; Louis Zocher en Leonard Springer voor afwisselende parkbeelden gezorgd, een prachtig stiltecentrum voor de doden en een afwisselend park voor de recreatieve wandelaar.

Begraafplaats Soestbergen te Utrecht

bron: Plattegrond van Soestbergen naar het oorspronkelijke ontwerp van J.D. Zocher jr., 1830 (coll. Het Utrechts Archief)

Algemene begraafplaats Soestbergen te Utrecht (foto: J. Oldenburger). Op de achtergrond de centrale grafheuvel waarin tientallen grafkelders zijn opgenomen.

Plattegrond van de Gemeente-Begraafplaats buiten Tolsteeg te Utrecht (1844), opgetekend door N.S.S. van Dugteren (coll. Het Utrechts Archief). Toegang boven

- *Genius loci et temporis (karakteristieke kenmerken van plaats en tijd vóór de Zocher-periode)*

Nadat het bij Koninklijk Besluit in 1827 verboden was om nog langer te begraven binnen de bebouwde kom van steden, heeft de gemeente Utrecht de voormalige oorspronkelijk veertiende-eeuwse buitenplaats Soestbergen, gelegen buiten de stadsmuren, aan het eind van de Gansstraat, aangekocht van de familie De Clercq (De Clercq Wissocq). Het woord Zoesbergen of zodenbergen betekent dat men graszoden op dat land kon steken voor het verstevigen van de wegen.

Het doel van de gemeente was deze buitenplaats om te vormen tot 'buiten-begraafplaats' voor de ingezetenen van Utrecht. J.D. Zocher jr. werd aangezocht een ontwerp voor de begraafplaats te maken. Zocher was een jaar eerder in Utrecht aangetrokken om de verdedigingswerken tot stadswandelplantsoen om te vormen en kennelijk was men tot dan toe tevreden over de samenwerking. Bovendien was het vanaf het begin de bedoeling deze begraafplaats ook te bestemmen als wandelpark en Zocher had bij de plantsoenindelingsplannen van de stadsvesten al bewezen dat hij een meester was in 'omvormen'. Ook was hij in die tijd bij meer 'buitenbegraafplaatsen' betrokken, zoals in Haarlem, Heemstede, Alkmaar, Zutphen en Doesburg.

- *Canon auctoris (karakteristieke kenmerken van dit Zocher-ontwerp)*

Uitgangspunt voor ontwerp. Het uitgangspunt voor het ontwerp van de begraafplaats is een karakteristieke ronde grafheuvel, de zogenaamde rotonde. De diameter bedraagt 65 meter en is 3,5 meter hoog. De heuvel bestaat uit een aantal verschillende ringmuren met daarin 170 gemetselde grafruimtes, bestemd voor de notabelen van Utrecht. Middenin de grafheuvel is een open ronde put, bedoeld als knekelput. Buiten deze rotonde waren nog enige grafkelders in het open veld gelegen.

De toegang. De toegang was naast het oorspronkelijke huis, dat eerst voor de doodgraver geschikt werd gemaakt en later als directeurswoning dienst deed. Achter deze woning lag ook in de tijd van de begraafplaats een privétuin, gescheiden van de begraafplaats door een sloot.

Kaart van de Gemeente Begraafplaats buiten Tolsteeg te Utrecht (1844). Opgetekend door N.S.S. van Dugteren (coll. Het Utrechts Archief)

Padenverloop. De toegang tot de begraafplaats ligt aan de openbare weg, recht tegenover de rotonde. Vanuit het huis van de doodgraver loopt ook een pad naar de begraafplaats. Dit splitst zich in een pad dat bijna regelrecht afloopt op de rotonde en een sparrenlaan die zuidwaarts loopt. Ten zuiden van de rotonde ziet men een tamelijk rechte laan van kastanjes en iepen, mogelijk een oude laan van de buitenplaats. Aan de oostzijde van de centrale heuvel, lopen drie evenwijdige paden langs grafplaatsen of grafkelders, afgescheiden door bloemheesters. Daarachter liggen enige grafvelden, bestemd voor burgers, gilden, armen en bussen (urnen?). Dit deel heeft Zocher geheel met sparren afgescheiden van de grafvelden van de notabelen. De open velden ten noorden en westen van de rotonde (langs de openbare weg en aan de kant van het oude huis Soestbergen) had Zocher zorgvuldig met solitaire groepjes bomen en heesters en bloemen gevuld, als in een open weide op een buitenplaats. De grafheuvel, die uit drie ringmuren met grafkelders bestaat, was van alle kanten goed zichtbaar omdat de omringende ruimte, zeker vanuit de toegang, tamelijk open werd gehouden. Rondom iedere ring loopt een smal pad langs de grafkelders. Aan de kant van de openbare weg was de begraafplaats afgescheiden door een gracht, die ter hoogte van de ingang door middel van een brug toegang gaf tot de begraafplaats en speciaal tot het slingerende wandelpad dat langs de grafheuvels en naar het burgerdeel voerde

Waterpartijen. De begraafplaats wordt door middel van een groot hek 's nachts afgesloten. Maar ook de gracht (sloot) aan de wegzijde voorkomt binnendringers. De tuin achter de doodgraverswoning was eveneens omringd door water.

Open ruimten. Het open parkachtig karakter met solitaire bomen, groepjes bomen en enkele grafkelders, mogelijk deels door Zocher zo aangetroffen als resten van de oude buitenplaats Soestbergen, gaven de begraafplaats, zeker in de eerste jaren van haar bestaan, een voornaam karakter.

Architectuur. Het huis Soestbergen heeft men laten staan zodat het buitenplaatskarakter niet direct verloren is gegaan.

Grafmonumenten. Een aantal prachtige (neo-classicistische) grafmonumenten.

- *Historia plantarum (karakteristieke kenmerken van het toegepaste plantensortiment)*

De gangbare literatuur over Soestbergen vermeldt in het algemeen cipressen, taxussen en treurwilgen als beplanting. In het voorjaarsvallende de bloeiende bolgewassen op (sneeuwkllokje en *Crocus tommasinianus*). Op de kaart uit 1844 staat de beplanting zorgvuldig aangegeven, maar komen bovengenoemde soorten niet voor.

Loofbomen en heesters. Het is opmerkelijk hoeveel inlands hout hier is toegepast of blijven staan (eik, wilde en tamme kastanje, linde, berk, beuk, iep).

Coniferen. Als coniferen staan op de plattegrond genoemd veel sparren – voornamelijk ter afscheiding van de grafvelden voor burgers, gilden en armen – en verder zevenboom (*Juniperus sabina*), hulst en larix (niet groenblijvend).

Bloemdragende bomen en heesters. Acacia (*Robinia pseudo-acacia*), sering, gouden regen, bloemhout algemeen (rododendron etc.), brem, rozen.

Bloemen. Perkenvulling met dalia's, 'maandrozen' (*Rosa damascena*) en Oost-Indische kers.

Bolgewassen.

Natuurlijk is er heel veel veranderd de afgelopen 150 jaar. De archieven van de gemeentekwekerij en de dikke bomen en heesters zelf zijn de levende getuigen. Dit is echter de enige Zocher-begraafplaats die met een plantekening – met aangegeven bomen, heesters en planten – uit de begintijd is gedocumenteerd, en dat is bijzonder.

'Plantenlijst op de kaart van de Gemeente-Begraafplaats buiten Tolsteeg te Utrecht'

Het gaat hier om de buitenbegraafplaats Soestbergen, met aangegeven familienamen voor de grafkelders en namen voor de bomen en heesters, in 1844 opgetkend door de opzichter N.S.S. van Dugteren.

Renvooi voor de Boomen, heesters etc.

1. Eiken boomen
2. Castanje boomen
3. Sabina [*Juniperus sabina*], hulst en Sparrenhout
4. Sparrenboschje (...)
5. Lindenboomen omzet met Acacia veeren
6. Genista [*Cytisus scoparius* - bezembrem] omzet met Dalias
7. Accacia wilde [= *Robinia pseudoacacia*] en tamme Castanjes [*Castanea sativa*]
8. Maandrozen [*Rosa damascena*]
9. Seringea
10. Larixen
11. Heesters
12. O.I. Kers
13. Opgaande berken met gouden regen
14. Heesters (...)
15. Dalias
16. Beuken met Seringea
17. Linden met opgaande Accacias
18. Berken randen eikenveeren
19. Iepen veeren
20. Sparrenboom (...)
21. Sparrenboomen omzet met Bloemhout
- 21* Lindenboomen
22. Larixen (...)
23. Sparren
24. Lindenboomen
25. Beukenhout
26. Bloemhout
- 26* Linden Accacia (...)
27. Bloemhout
- 27* Iepen en eikenhout
28. Wilde Castanjes
29. Iepenhout
30. Sparren
31. Iepen veeren en Linden
32. Sparrenhout
33. Bloemhout
34. Iepenveeren
 - a. Linde
 - b. Castanje
 - c. Iepen
 - d. Linden
 - e. Iepen
 - f. Sparren
 - g. Bloemhout

Wanneer we deze lijst vergelijken met de catalogus van Rozenhagen uit circa 1835, dan zijn alle soorten bomen en heesters die Zocher aanbeveelt voor deze begraafplaats in de catalogus te vinden. Het gaat voor het grootste deel om inheemse boom- en heestersoorten of soorten die al heel lang in cultuur zijn.

Coniferen en blijvend groene soorten, die Zocher gebruikt, zijn hier: juniperus, hulst en spar. Verder is opvallend dat hier bloemhout wordt genoemd zonder specificering, naast maandrozen en sering. Daarvoor kan men dus de catalogus raadplegen en kijken welke soorten Zocher zelf als bloemhout (met sterretje) aangeeft. Verder zijn enige combinaties voor ons zeer ongewoon. Zo noemt hij lindenboomen omzet met acacia-veeren (3x); *Genista* (brem) omzet met dalia's; opgaande berken met gouden regen; beuken met sering; berken randen eikenveeren; sparrenboomen omzet met bloemhout; iepen en eikenhout gecombineerd; iepenveeren en linden. Het gaat hier waarschijnlijk om clusters bomen of heesters, bestaande uit een middenboom zoals linde, beuk, berk of spar die door veren van acacia, eik en/of iep òf met gouden regen, sering of ander bloemhout worden omplant. De combinatie *Genista* met een rand van dahlia's kunnen we ons eigenlijk niet meer voorstellen. Ook het gebruik van rozen, Oost-Indische kers en veel dahlia's is opvallend.

Wanneer we genoemde Zocher-catalogus opslaan, blijkt dat deze na de 'Boomen en bloeiende heesters', ook lijsten geeft met een 'Assortiment der Allerschoonste Rosen', een 'Assortiment der Schoonste Dahlias' gevolgd door 'Paeonien' en 'Fraai Bloeiende Vaste Planten voor de open grond', waarin uiteraard de genoemde roos en dahlia's voorkomen.

- *Casco historico* (slotconclusie)

Aan het einde van de Gansstraat, in het buitengebied van Utrecht, werd vanaf 1829-'30 door Zocher jr. de buitenplaats Soestbergen in een begraafplaats omgevormd. Zocher moet iets bijzonders hebben willen maken en heeft mogelijk voor deze bijzondere aanleg rond een centrale grafheuvel en met vele grafkelders zowel in de grafheuvel als verspreid in het veld, een klassiek voorbeeld gebruikt. Bekend is dat hij dat al eerder deed voor de graftombe Van Nellesteyn, die teruggaat op een Romeins grafmonument, afgebeeld in J.N.L. Durands *Précis des leçons d'architecture* (Paris 1802-1805).

De begraafplaats is een bijzonder ensemble van een uniek bouwwerk in combinatie met een open landschappelijke parkaanleg en heeft zeker in het beginstadium de allure gehad van een negentiende-eeuwse – in landschapsstijl aangelegde – buitenplaats. Het oorspronkelijk karakter van buitenplaats is wellicht ook de reden dat er niet veel is gewerkt met treurbomen en taxussen en andere solitaire coniferen. Na de tijd van Zocher heeft men veel bijgeplant en is de begraafplaats aan de noord- en oostzijde ook uitgebreid (in 1855 en 1877) en tenslotte enige jaren geleden 'gerestaureerd', m.n. het toegangshek. Het groene transparante beeld met zicht op de centrale grafheuvel is zo langzamerhand echter verdwenen. In dit geval lijkt het moeilijk, zo niet onmogelijk, het beeld dat Zocher voor ogen had, opnieuw op te roepen.